

JOSEF DOBIÁŠ

LIBERECKÉ CHRÁMY

LIBEREC 1983

KRÁTKÁ HISTORIE LIBERECKÉ FARNOSTI

Římsko-katolická farnost v Liberci patřila do roku 1784 k pražskému biskupství. Po povýšení pražského biskupství na arcibiskupství rozdělil je první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic na deset arcidiakonátů. Liberecká farnost připadla k arcidiakonátu boleslavskému. Patronát pánů z Bibrštejnů udržoval kraj katolickým.

V 16. století proniklo sem německé učení Martina Luthera a katolická duchovní správa byla nahrazena luteránskou. Po bitvě bělohorské (1620) vyslal Albrecht z Valdštejna do Liberce české jezuity z Jičína a luteránští kazatelé museli opustit panství. V Liberci nastupuje 16. května 1624 opět katolický farář Augustin Stein. Po smrti Valdštejnově střídali se v Liberci císařští a švédští, a tak i nakrátko protestanté opět převzali duchovní správu. V letech 1648—49 užívali katolíci i protestanté společně katolického kostela až do 9. října 1649, kdy byl kostel protestantům uzavřen.

Nikterak nepřekvapuje, že Liberec prožíval období náboženského jitření a přesunu moci z katolíků na luterány a naopak. Obyvatelstvo bylo německé, a proto i ve značné míře stálo při odbojných luteránech. Luteránské učení, pocházející od muže — Němce, bylo mu svým podáním i bohoslužebným jazykem blízké, a proto bylo i bráněno jako vlastní.

V r. 1730 byla liberecká farnost povýšena na děkanství a r. 1784 přiřčena k nově založenému biskupství litoměřickému.

Dne 6. července 1879 bylo liberecké děkanství povýšeno na arciděkanství. Papež Lev XIII. listem z 27. ledna 1885 povýšil liberecké arciděkanství na infulované. Arciděkan měl právo nosit při bohoslužbách o významných církevních svátcích pontifikálie: mitru a berlu. Tato výsada zanikla via facti úpravami a reformami II. vatikánského koncilu (r. 1962—1965).

Pořadí libereckých duchovních správců při farním kostele sv. Antonína Velikého, poustevníka:

Před reformací: 1359 Mikuláš, 1360 Jan z Frýdlantu, Jindřich, 1390 Mikuláš Rotmann, 1410 František, 1412 Vavřinec Turay, augustinián. Další jména nejsou známá, evidence vedena na konsistoři.

Za reformace: Majitel panství Joachym z Bibrštejnů údajně nařídil r. 1535, aby se všichni liberečtí občané zřekli katolické víry a přijali víru luteránskou. Katolický kněz byl vypuzen a nahrazen luteránským predikantem ze Saska, jehož jméno neznáme. Roku 1553

nastupuje luteránský predikant Jan Pfeiffer, 1569 Jan Hartmann, 1624 Ondřej Heisch.

Po reformaci katoličtí faráři: 1624 Augustin Stein, 1627 Ondřej Stommaeus (zavražděn luteránskými občany 15. listopadu 1631), 1642 Baltazar Zieger, 1644 Kryštof Reinhold, 1646 dr. Filip Boncar, minorita, 1649 Petr Vavřinec Columbus, minorita, a řadu ukončuje poslední farář z r. 1730 Tobiáš Jan Kern.

Následovalo období děkanů od r. 1730, jichž bylo devět. Prvním byl Jan Kryštof Seidemann, nejvýznamnějším Antonín Kopsch, který dal přestavět Křížový kostel a zřídit v něm první veřejnou knihovnu v Liberci (1759). Pořadí končí Ignácem Frankem r. 1862.

Tímto rokem nastoupil jako děkan František Simm, který byl povýšen na arciděkana a po něm vesměs všichni jeho nástupci. Na ruprechtickém hřbitově je pochován infulovaný arciděkan Gustav Buder, který dosáhl hodnosti domácího preláta papeže Pia XI. Poslední infulovaný arciděkan německé národnosti byl Robert Schuldes, který dosáhl hodnosti čestného kanovníka (1935—1945).

Od r. 1854 se kázalo v Liberci také česky; první české kázání bylo prosloveno 8. prosince téhož roku v Křížovém kostele. Nutno připomenout jména dvou významných českých kaplanů, kteří se zasloužili o českou menšinu v Liberci: P. Josef Bernart (1859—1879), spoluzakladatel České besedy v Liberci, potomní probošt na Mělníce, a dr. František Kordač (1879—1889), pozdější arcibiskup pražský.

V roce 1945 se stává prvním českým duchovním správcem libereckého arciděkanství prof. Ludvík Němec, 1948 Jar. Michal, 1948 Vojtěch Koder, 1951 Bohuslav Čálek, 1952 Jan Vraštil, infulovaný arciděkan, 1954 František Klapuch, 1955 Jaroslav Knespl, 1956 Jan M. Sury, 1957 František Klapuch, infulovaný arciděkan, 1964 Ignác Stodůlka, 1965 Alois Frajt, 1974 Josef Dobiáš.

ARCIDĚKANSKÝ CHRÁM SV. ANTONÍNA VELIKÉHO

ARCIDĚKANSKÝ CHRÁM SV. ANTONÍNA VELIKÉHO

V místech, kde stojí dnešní arciděkanský chrám, stával ještě před 300 lety liberecký hřbitov, uprostřed něhož byl ve 14. století postaven kostel, zřejmě na témže místě jako dnes. Do r. 1695 to byl jediný kostel v Liberci. Nestál jako dnes uprostřed města, ale na jeho konci. Ještě v roce 1579 (počátek stavby dnešního monumentálního kostela) měl Liberec pouze 125 domů, které stály na Staroměstském náměstí (dnešní Bojovníků za mír), v Kostelní a Železné ulici, dále v České ulici (dnešní Moskevská) a v Pražské ulici. Ve Frýdlantské ulici byla nepatrná zastavba. V době reformace sloužil liberecký kostel protestantským bohoslužbám.

Základní kámen kostelní budovy v dnešních obrysech byl položen 24. září 1579 za panství bratří Kryštofa a Melchiora z Redernů. K tomuto městskému kostelu bylo tehdy přifařeno pouze pět obcí: Harcov, Ostašov, Ruprechtice, Pavlovice a Růžodol. V té době měla liberecká farnost asi 1800 duší (900 město, 900 obce).

Stavební plány kostela vypracoval zhořelecký stavitel, jehož jméno neznáme. Víme jen, že v červnu 1579 přišel do Liberce, aby si prohlédl staveniště a že obdržel 6 kop míšeňských. Provedením stavby byl pověřen Georg Leypold ze Závidova, sochařskou výzdobou Christoph Briefe a mistři Michel a Georg, oba z Hodkovic nad Mohelkou, odkud byl odebrán také pískovec. Cihly byly dováženy z cihelny Hanse Stracke a mistra Matze, vápno dodal Michal Bergmann a šindel Georg Staatz a Max Tischer. Se stavbou bylo započato 17. června 1579, základní kámen byl položen 24. září 1579. V r. 1580 se pracovalo od 13. dubna do 1. listopadu. Třetí stavební rok 1581 začal 26. března a skončil 21. října. Tehdy byla dokončena věž a osazena okna. Čtvrtý stavební rok 1582 začal 11. března. Dne 20. září byla slavnostně zasazena makovice, do které vložil hejtman panství Ullrich z Rosenfeldu pamětní listinu. Stavba v tom roce skončila 10. října. V pátém stavebním roce 1583 se pokračovalo od 21. března do 21. listopadu. Čtyři roky pak zůstal nově vybudovaný kostel bez klenby a vnitřních omítek. Teprve v létě 1587 se rozhodla městská rada kostel dostavět a místo Leypolda pozvala Marka Spatia, s kterým 12. července 1587 uzavřela stavební smlouvu.

Spatio se musel nejdříve vypořádat se zesílením zdí a znovu upevnit vnitřní sloupy. Potom překlenul kostel tak mistrovsky, že dělá jeho jméno čest dodnes. Postavil dva kůry — hudební a vrchnostenský a zbudoval

kazatelnu. Dne 30. listopadu 1587 dokončil Spatio svou práci a dostal za ni 400 kop grošů. Zbytek jeho zasloužené odměny mu byl vyplacen teprve 2. ledna 1589. Městská rada byla s jeho prací velmi spokojena a o 12 let později mu svěřila stavbu radnice.

Vnitřek kostela byl jednoduchý, bez ozdob. Stál zde pouze oltář zasvěcený sv. Antonínu, poustevníkovi. Nedaleko křtitelnice byla lavice se čtyřmi místy pro vrchnostenské úředníky a zvláštní lavice pro městského písaře a učitele. Naproti nim lavice s 12 místy pro městské radní. Dále bylo v kostele 181 míst pro muže a 458 pro ženy. Okna byla zasklena zásluhou hutníků Kaspara Schürera a Georga Wandera. Na výrobu bohoslužebného náradí věnoval Melchior z Redernů 24. dubna 1588 21 liber cínu vytěženého v šachtách u Nového Města pod Smrkem. Náklady stavby kostela neslo město.

V průběhu dalších let (1587—1733) zůstal kostel v nezměněném stavu, pouze doznal drobných úprav. V r. 1604 byly postaveny u dvou postranních dveří haly. V r. 1611 blesk poškodil bání a kříž věže, které ještě téhož roku byly opraveny. Dne 30. července 1635 blesk znovu zničil věž. Roku 1648 byl kostel pokryt novou šindelovou krytinou, r. 1731 dal postavit měšťan Gottfried Krause se ženou Kateřinou vpravo vedle věže kostnici.

Ne tak klidně bylo uvnitř kostela. Zde se sváděl boj mezi protestantským a katolickým náboženstvím. Švédové, kteří v letech 1639—1647 několikrát kostel vyplenili, zničili varhany tak (stavěl je v r. 1619 David Däcker z České Lípy), že je v r. 1652 musel šluknovský stavitel varhan Georg Weindt znovu přestavět. Když hrabě Filip Josef Gallas pořídil v r. 1731 za 1800 zlatých nové varhany (stavitel neznámý), byly původní instalovány v blízkém Křížovém kostele.

Dne 16. května 1644 byl povolán frýdlantský stavitel Melchior Fiebiger na opravu věže. Vydržela však sotva deset let. Od 8. června 1654 byla prováděna další oprava za vedení stavitele Christopa Königa z Nového Města pod Smrkem. Dne 30. října 1654 byla oprava dokončena. V roce 1655 dostal kostel sanktusní věžičku (malá věžička se zvonkem) a současně obě věže byly opatřeny novými báními. Roku 1680 vichřice značně poškodila horní část věže, která byla v r. 1683 opravena a znovu zastřešena. Dne 21. července 1715 se během evangelia předčítaného při bohoslužbách zřítila nově vybudovaná kamenná empora a zranila 20 lidí v kostele. V noci 13. června 1720 udeřil blesk dvakrát do věže a zabil přitom misionáře, jezuitu Maxmiliána von Globitze, který se zúčastnil vyzvánění na věži. Již za pět let (11. července 1725) byla věž bleskem znovu značně poškozena a do 13. září byly dokončeny aspoň nejnutnější její opravy. V noci 16. října 1732 bylo z kostela uloupeno cenné stříbrné nádobí.

Za hraběte Filipa Josefa Gallase došlo k rozšíření kostela. Úkolem byl pověřen stavitel Johann Felgenhauer z Nového Města pod Smrkem. Zda sám zpracoval plány na rozšíření, nevíme, jisté je, že půdorys kostela dostal nyní tvar latinského kříže. Presbytář starého kostela byl zbourán a na jeho místě byla postavena příčná loď. S přestavbou kostela bylo započato 22. října 1733 a 30. září 1735 byla přestavba dokončena.

Kostel, který byl původně dlouhý 47 loktů, byl zvětšen o 20 loktů, tj. o šíři příčné lodi a délku presbytáře. K němu byla na severní straně přistavěna sakristie. V presbytáři byl postaven zcela nový oltář a křtitelnice, do příčné lodi přišly dva nové postranní oltáře. Přestavba stála 7042 zl. 46 kr. Dne 16. října 1735 kostel vysvětil vikář a chrastavský farář Anton Kopsch.

S původním kostelem byla renovována i věž. Pak se po třicet let na vzhledu kostela nic nezměnilo, pouze r. 1746 byla věž nově pokryta a červeně natřena. Když 14. října 1768 byla při bouři věž zničena, povolil 30. dubna 1769 hrabě Jan Kryštof Clam jako poručník svého nezletilého syna Kristiána Clam-Gallase na stavbu věže vápno a cihly a daroval stavební dřevo. Celá věž pak byla pokryta bílým plechem. Dne 14. července 1769 byla slavnostně osazena makovice. Dne 1. června 1773 opět uhodilo do věže. Věž sice poškozena nebyla, ale zahynul soukeník Anton Posselt, který klečel před obrazem sv. Anny.

V poledne 16. června 1787, sotvaže zvoník odzvonil a opustil věž, udeřilo do věže a střecha začala hořet. Občané běželi hasit a použili i nové stříkačky, kterou obec zakoupila teprve 21. března 1786 za 800 zlatých. Nebezpečí bylo veliké. Kostel, domy v Železné ulici a fara byly kryty šindelem a padající ohnivé trosky z věže mohly snadno zapálit další střechy. Dobrá organizace zabránila škodám na kostele i na měšťanských domech, ale byla bezmocná proti požáru věže, při němž byly roztaveny i čtyři harmonicky znějící zvony. Oheň trval čtyři hodiny (až do 16 hod.). Sotva devatenáct let uplynulo od opravy věže a nyní zcela vyhořela. Škody byly větší než kdy předtím. Začaly se pořádat sbírky, liberečtí studenti uspořádali v radnici divadelní představení a výtěžek věnovali na opravu věže. Hlavní kostel nemohl zůstat dlouho bez zvonů. A tak dal hrabě Kristián Filip Clam-Gallas sejmut tři zvony z Křížového kostela (před jedenácti lety je věnoval Filip Josef Gallas) a zavěsit je do farního kostela. Dne 5. a 6. prosince 1787 byly tedy zvony sejmuty z Křížového kostela, kterému hrabě věnoval po dvou letech tři jiné zvony. Teprve v následujícím roce 1788 dostala věž novou střechu. Plán ke stavbě věže dodal šestašedesátiletý vrchnostenský stavitel Johann Josef Kunze, stavitel Křížového kostela. Stavba stála 2015 zl. 48 kr.

Věž dostala jednoduchou, plechem překrytou a červeně natřenou helmici. Výška věže od země ke zvonici byla 29,5 metru, zvonice s mako-

vící a křížem měřila 7,8 metru, celá věž tedy 37,3 metru. V r. 1828 dostal kostel věžní hodiny, které byly pořízeny ze sbírek věřících a z daru děkana Franze Wolfa. V r. 1859 byl kostel zvenku renovován. Místo taškové krytiny dostala loď krytinu břidlicovou, byl rozšířen kůr, byly pozlaceny oltáře. Varhany opravil Adalbert Planer. Malířské práce provedl akademický malíř Adolf Burian. Pracemi na vnitřních úpravách byl pověřen Franz Miksch. Dne 31. října 1859 byl kostel znovu vysvěcen.

Po vnější a vnitřní renovaci kostela se vyskytla otázka, zda by kostel neměl dostat novou věž, která by reprezentovala rozrůstající se město. Návrh na novou věž dodal architekt a civilní inženýr Franz Thyll, který navrhoval i kostel v Chrastavě. Otázka věže se projednávala v době, kdy země byla okupována pruskými vojsky (r. 1866). Když 18. září 1866 opustili poslední pruští vojáci město, byla znovu dána k projednání otázka stavby nové věže. Byl utvořen stavební výbor, který měl mimo jiné i zaopatřovat potřebné finance. Dne 8. října 1866 se v libereckých novinách „Reichenberger Zeitung“ objevila výzva k obyvatelstvu, v níž se uvádělo, že mohla-li chrastavská náboženská obec postavit nový kostel, proč by Liberečtí nemohli vystavět novou věž k děkanskému kostelu? Přes deset let se přetřásala otázka nové věže, až teprve v květnu 1878 bylo započato se sbírkou, jejíž výsledek dopadl příznivě.

Přestavba věže měla být provedena v jednoduchém gotickém stylu. Její přestavbu jakož i přestavbu hlavního portálu měla zajistit obec, restaurování kostela patronátní úřad. Zhotovením plánů byl pověřen vídeňský architekt Ludwig Tischler za účasti vrchního stavebního rady Heinricha Ferstela z Vídně. Vlastním provedením stavby byli pověřeni liberečtí stavitelé Heinrich Sachers a Franz Gärtner. Dne 27. října 1879 byla zahájena demolice věže a byla dokončena 10. března 1880. Dne 5. dubna téhož roku bylo započato s přestavbou, která tak rychle pokračovala, že již 10. srpna byla na novou věž osazena makovice a kříž. Makovice, kterou zhotovila firma F. A. Möldner, je 64,5 cm vysoká a v průměru měří 59 cm. Kříž na věži byl zhotoven nákladem Karolíny Radimské z čp. 245/I mistrem Eduardem Gerhardtem z kovaného železa a má výšku 2,51 m a váží 155,5 kg. Věž si zachovala svou čtyřhrannou podobu, helmice osmihrannou. Pískovcové kameny k římsám, k zaroubení oken, k fiálám a k štítům byly dovezeny z Hvozdu u Ojvína a zpracovány tovaryši kameníka Michaela Linke z Jitavy. Nástavce fiál a křížokvěté ozdoby, které korunují štíty, vytesal z pískovce pocházejícího z Pirny liberecký sochař Filip Nitsch, který také vyrobil z pískovce osm chrličů vody představujících dva české muzikanty, dva slepce, dva kozly a dva ptáky. Věž, která byla o 32,6 m zvednuta, dosáhla výšky 70,5 m. Na stavbu věže bylo potřeba třicet tisíc cihel. Do makovice byly vloženy tyto listiny:

1. pamětní listina týkající se stavby kostela a věže,
2. seznam těch, kteří přispěli na stavbu věže,
3. malá kronika města z let 1865—1880,
4. seznam úřadů, škol, spolků a organizací,
5. obecní řád města,

6. pamětní spis stavitelů Heinricha Sacherse (narozeného 24. prosince 1834 v Hamrštejně, bratra zemřelého stavitele Gustava Sacherse, v době stavby 46letého) a Franze Gärtnera (narozeného 25. listopadu 1845 v Novém Harcově čp. 31, syna krejčího, v době stavby stár 35 let) a jména všech mistrů a dělníků, kteří stavěli věž,

7. tištěný přehled starostů města Liberce do r. 1865.

Dále sem byly vloženy listiny ze staré makovice z let 1654 až 1856, fotografie kostela apod.

Roku 1881 byl položen základní kámen k přestavbě kostela. Postranní haly a empory byly odstraněny a staré hrobky zasypány (starý kostel měl tři podzemní hrobky: hraběnky Anny Marie v. Nikolaus, roz. Schlickové, hejtmana panství Gedeona Ehrlicha z Ehrenfeldu a členů tohoto rodu, a společnou hrobku, v níž spočívalo patnáct mrtvých. Tělesné pozůstatky těch, kteří za dobu 200 let byli v podzemí pochováni, byly údajně přeneseny do hrobky v Křížovém kostele). Základy kostela byly prohloubeny o půl metru. Stavitelé se při přestavbě pokoušeli uplatnit pokud možno gotický sloh, ale nedalo se to provést na příčné lodi chrámové, která odděluje pravoúhlé kněžiště od podélných lodí pro 798 osob. Osmihranné piliře v chrámové lodi přecházejí bez hlavic do krásně formovaného křížového klenutí. Při přestavbě byl zpracován rovněž nový hlavní portál a byly provedeny další vnitřní úpravy.

Současně se nezapomnělo ani na věž. Na zasedání městského zastupitelstva 20. dubna 1881 bylo rozhodnuto zadat hodináři Adolfu Bergmannovi zhotovení nových věžních hodin v částce 1000 zlatých a jejich osvětlení plynem. Náklady na plynové osvětlení byly kryty z daru Franze Liebiega (250 zl.).

Dne 21. ledna 1882 byl arciděkanský kostel vysvěcen arciděkanem Franzem Simmem za asistence čtyř kaplanů: Antona Kühna, Hermanna Pietschmanna, Josefa Funke a českého kaplana dr. Františka Kordače, pozdějšího pražského arcibiskupa.

Dne 5. března 1882 se obrátil arciděkan Simm k věřícím s výzvou o podporu při dokončení všech úprav kostela. Vnější stavba byla sice dokončena, avšak vnitřek kostela byl ještě prázdný a pustý, zdi byly

studené. Chybělo rovněž bohoslužebné nářadí. Bylo nutné pořídit nový gotický hlavní oltář, nové gotické postranní oltáře, kazatelnu a kostelní lavice. Potřebná finanční částka byla odhadnuta na 12 000 zl. Opět byla uspořádána sbírka dům od domu. Měla úspěch a brzy bylo vybráno 12 000 zlatých, právě tak jako v r. 1879 bylo vybráno 25 000 zlatých na stavbu věže.

Dne 21. dubna 1882 se kostelní výbor rozhodl pověřit vymalováním kostela vídeňského malíře J. Jobsta, kterého doporučil Franz Liebieg. Do Liberce přijel Jobst 25. dubna, aby si kostel prohlédl. Bylo rozhodnuto počkat s prací čtyři měsíce, poněvadž zdi nebyly ještě suché. Dne 26. dubna 1882 přijel do Liberce rovněž vídeňský akademický sochař Leimer z firmy Leimer u. Söhne, vynikající mistr na výzdobu oltářů, kterého také doporučil Franz Liebieg. Byl pověřen zhotovením oltářů a kazatelny v gotickém slohu. K ozdobě oltářů neměly sloužit obrazy, ale sochy. Práce na oltářích, kazatelně, zhotovení čtyřiceti čtyř kusů lavic a dalších kostelních doplňků bylo odhadnuto na 17 000 zlatých.

Návrhy a plány obou vídeňských umělců byly vystaveny ve staroměstské škole a přístupny veřejnosti. Vedle toho zde byly vystaveny návrhy libereckého malíře Otty Dresena a začínajícího malíře A. Meininger. Oba liberecké návrhy byly barevně bohaté, zatímco Jobstovy byly strážlivé.

Dne 1. května 1882 byl kostel znovu uzavřen, aby zde mohly pokračovat řemeslnické práce. Kostelní výbor 10. května rozhodl, že vrchní vedení nad malířskými pracemi bude mít zdejší malíř Otto Dresen, protože vídeňský Jobst byl zaneprázdněn jinými úkoly. Podkladem však zůstaly Jobstovy skicy. Práce započaly 15. června 1882 a za čtyři měsíce byly dokončeny. Celkový dojem byl vynikající.

K zlepšení vzhledu kostela rovněž přispěli Filip Pohl z Liberce a žitavský dvorní malíř Türrcke, kteří dodali čtrnáct oken, z nich nutno zvláště připomenout okno s Kristovým portrétem nad hlavním vchodem (okno daroval starosta města Gustav Schirmer) a nádherné okno v kněžišti s napodobením Raffaelovy Sixtinské Madony (dar Františka Liebiega).

Vídeňský sochař Josef Leimer dodal již 8. srpna díly k postrannímu oltáři a 8. listopadu k hlavnímu oltáři. Po vymalování kostela, po zbudování kamenných oltářních stolů a položení dláždění v presbytáři, přijel 22. listopadu Ferdinand Vogelgesang z vídeňského Leimerova ateliéru, aby sestavil kazatelnu, hlavní a jeden postranní oltář. Díly byly dobře zhotoveny. A tak již 23. listopadu dokončil sestavení postranního oltáře sv. Anny (dar hraběnky Klotildy Clam-Gallasové, roz. hraběnky Dietrichšteínové). Uprostřed oltáře byla umístěna socha sv. Anny s dítětem P. Marií. Dne 24. listopadu začal Vogelgesang s montáží hlavního

oltáře. Jeho výška od země po špici je asi 10 metrů. Tabernákl je velmi citlivě proveden. Rozdělení vytváří šest polí, po třech na obou stranách svatostánku. V polích jsou zobrazeni patroni české země: Prokop, Metoděj, Norbert, Vojtěch, Cyril a Jan Nepomucký. Nad nimi se zvedá do tří výklenků rozdělená oltářní stěna. V prostředním výklenku stojí skoro v životní velikosti ze dřeva vyřezávaná socha patrona kostela sv. Antonína Velikého. Socha je kvalitním řezbářským dílem a patří k nejlepším výtvorům ateliéru Josefa Leimera. V obou postranních výklencích jsou sochy apoštolů sv. Petra (s klíčem a knihou) a sv. Pavla (s mečem a knihou). Nad oběma apoštoly stojí truchlící andělé. Závěr oltáře tvoří kalvárská scéna. Uprostřed se zdvihá kříž s Ukřižovaným, po stranách kříže stojí sochy P. Marie a sv. Jana. Celý oltář je proveden v novogotickém slohu. Polychromování jednotlivých figur i zlacení je bohaté. Dopad světla malovanými okny však není zcela příznivý. V pochmurných dnech tone oltář v šeru a tak krásná práce v harmonickém provedení vynikne teprve při dokonalém osvětlení. Dne 25. listopadu byl hlavní oltář z větší části dokončen.

Ze dvou postranních oltářů je oltář sv. Josefa darem Franze Liebiega, mariánský oltář byl pořízen bratry Jägery z Kateřinek.

Dne 18. prosince 1882 začal ruprechtický truhlář Franz Scheffler se syny a pomocníky pracovat na kostelních lavicích podle návrhu profesora průmyslové školy Artura Brausewettera z Liberce.

Dne 20. ledna 1883 posvětil arciděkan Franz Simm za asistence čtyř kaplanů oltáře sv. Antonína, sv. Anny a sv. Jana Nepomuckého.

Náklady na přestavbu celého chrámu si vyžádaly 81 802 zl. 89 kr. : na přestavbu kostela bez vnitřního zařízení 52 397 zl. 62 kr. a na stavbu věže 29 405 zl. 27 kr. Liberečtí věřící přispěli dary ve výši 27 000 zl.

Dne 1. září 1884 byla dodána chrámu dvě malovaná okna z tyrolské hutě „Glasmalerei Katedral-Glashütte Neuhäuser Dr. Jele u. Comp.“, která namontoval Anton Burger z Vídně. Okno, které daroval Ludwig Liebieg, představuje Zmrtvýchvstání Páně, okno darované Ferdinandem Liebiegem Narození Páně. Portréty tří andělů jsou pravděpodobně portréty tří Ferdinandových dětí. Čtrnáct barevně vykládaných oken maloval na skle akad. malíř Türcke ze Žitavy.

Podle Tischlerova návrhu byl v r. 1881 přestavěn také hudební kůr. Tvoří jej křížová klenba podepřená třemi oblouky s kamenným zábradlím. Při přestavbě kůru byly podrobeny přestavbě i varhany pocházející z r. 1731. Práci na opravě varhan prováděl liberecký závod pro stavbu varhan Gebrüder Salomon. Nynější varhany byly v kostele instalovány v r. 1930 firmou Rieger z Krnova a poprvé se rozezvučely o bohoslužbách při svěcení 15. srpna 1930. Patří dosud mezi jedny z největších v severních Čechách.

Na místě arciděkanství stávala od nepaměti vždy farní budova, která byla často přestavována nebo po vyhoření znovu postavena. V r. 1784 byla postavena nová budova děkanství, která různými přístavbami a přestavbami získala dnešní podobu. Od r. 1960 je v budově arciděkanství umístěna mateřská škola. Arciděkanský úřad přesídlil do bývalého špitálu na Malém náměstí.

Liberecké zvony byly známé svým souzvukem v ladění. Padly však za obět v první a druhé světové válce. V lednu 1957 o poutní neděli byly posvěceny dva zvony, které v r. 1976 dostaly elektrický pohon. Po zhotovení elektroinstalace se poprvé samy rozezvučely 4. srpna 1976.

Nynější vymalování kostela a úprava presbytáře podle směrnic II. vatikánského koncilu pochází z let 1969—1970. Dřevěný oltářní stůl ve stylu pseudogotickém zhotovil mistr truhlářský Ladislav Petráček z Liberce.

V r. 1978 byla Restaurátorským ateliérem v Jihlavě provedena rekonstrukce a pozlacení obou bočních oltářů a v r. 1981 hlavního oltáře a kazatelny. V r. 1980 byly renovovány obrazy Křížové cesty Pavlou Richterovou. Dalmatiky a kasule z 18. století byly opraveny v r. 1982.

CHRÁM SV. KŘÍŽE

CHRÁM SV. KŘÍŽE

Do roku 1680 byl Liberec městečko se sotva 370 většinou dřevěnými nevzhlednými domky. Farní kostel sv. Antonína Velikého byl jediným kostelem a kolem něho ležící hřbitov jediným pohřebištěm ve městě. Zámecká kaple sloužila pouze vrchnosti. Západní hranice městečka tvořilo jen několik domků Nového Města, za kterým se rozkládala již pole. Na místě dnešního Křížového kostela ležela pole Johanna Christophora Zimmermanna.

V srpnu 1680 bylo městečko zle postiženo morem, kterému padlo za obět 300 osob. Tak velký počet zemřelých nebylo možno pohřbít na městském hřbitově u kostela sv. Antonína, kde se pochovávalo i z okolních vesnic. Tíživá situace ve městě si vyžádala zřízení samostatného morového hřbitova. A tak zásluhou starosty Hanse Hoffmanna byl za Novým Městem vedle Zimmermannových polí založen nový hřbitov. Když se po 11 letech opět zvýšila úmrtnost, hřbitov byl rozšířen a z příkazu hraběte Františka Gallase obehnán zdí a v horní části doplněn kostelíkem. Dne 7. května 1695 započato s kopáním jeho základů. Stavitelem byl v Praze usazený Ital Marcus Antonius Canevalle. Půdorys kostelíka měl podobu kříže. Kryla ho šindelová střecha, nad níž se zvedala dřevěná zvonice krytá plechem. Dne 10. července 1696 za přítomnosti gallasovského hejtmana Platze z Ehrentalu (pochován v hrobce Křížového kostela) byl do makovice věže vložen pamětní spis s údaji o hřbitově a kostele.

Měšťané s pýchou zhlíželi na nový kostel, který byl postaven do tvaru kříže se šesti velkými okny. Hlavní oltář byl vyřezán ze dřeva, bohatě pozlacen a ozdoben ornamenty a postavami andělů. Byl zhotoven ve Vídni. Kostelu ho daroval hrabě František Gallas. Hlavní ozdobou oltáře byla dosud zachovaná vzácná soška Matky Boží sedící pod křížem a držící mrtvé tělo Kristovo. Původně tato soška pocházející z r. 1506, vyřezávaná z cedrového dřeva, zdobila jeden z katolických chrámů v Londýně. Když došlo za krále Jindřicha VIII. k náboženským bouřím, byly sochy odstraňovány z chrámů a házeny do Temže. Jednomu obchodníkovi se podařilo zachránit tuto Madonu a ukryl ji ve svém domě. Když v r. 1658 pobýval mladý hrabě František Gallas v Londýně, odkoupil sošku pro zámeckou kapli ve Frýdlantě. Odtud byla přenesena na postranní oltář do Hejnic, až konečně v r. 1698 byla umístěna na hlavním oltáři nově zbudovaného hřbitovního kostela v Liberci.

Napravo od hlavního oltáře stál postranní oltář růžencový, pořízený libereckým farářem Matoušem Josefem Schmidtem. Nalevo postranní oltář Všech svatých pořídil hejtman panství Karl Christian Platz z Ehrentalu. Kostel byl benedikován 1. května 1698 vikářem Martinem Justem a zasvěcen sv. Kříži.

Nová etapa pro Křížový kostel nastává s příchodem nového libereckého děkana Antona Ignaze Kopsche (8. května 1741). Za něho v r. 1744 se konal první průvod z arciděkanského kostela do kostela Křížového. Tradice průvodu byla zachována až do r. 1781. Původní hřbitovní kostel se změnil na poutní a už nestačil stále stoupající návštěvě věřících.

Dne 14. května 1753 položil děkan Kopsch základní kámen ke kostelu novému, známému z dnešní podoby. Přestavbou kostela, který se měl podobat známému poutnímu chrámu hejnickému, byl pověřen panský stavitel Johann Josef Kunze. Z původního kostelíka zůstaly zachovány pouze presbytář a sakristie. Nový kostel je znamenitou ukázkou barokního stavitelství, jedinou svého druhu v Liberci. Je jednoduší, sálový, jeho vnitřní prostor rozděluje profilovaný oblouk podepřený polosloupy na dvě části, zaklenuté českou plackou. Dvě věže, umístěné po obou stranách hlavního vstupu, jsou architektonicky členěné do tří částí. Spodní část ukončuje mohutná plastická profilovaná římsa obíhající kolem celé stavby. V další části je umístěna zvonice s okny uzavřenými dřevěnou žaluzií. Ukončení obou věží tvoří cibulovité bání s lucernami. Průčelí zdobí pásy v omítce a obdélná okna půlkruhovitě zaklenutá, rámovaná jemnými profily v omítce. Střední část budovy mezi věžemi, konvexně vyklenutá, vrcholí nad hlavním vstupem štítem s barokními volutami po stranách. Bohatě profilované vstupní dveře rámuje kamenné zárubně. Nika nad hlavním vchodem chrámovým je vyplněna obrazem Bolestné Matky Boží, který na měděném plechu namalovala r. 1978 B. Polerová.

Stavební materiál (cihly, vápno, dřevo) na stavbu Křížového kostela dodal zdarma hrabě Filip Gallas. Roku 1756 byla stavba chrámu dokončena bez vnitřního vybavení. Ještě téhož roku dal cech soukeníků pořídit na své náklady postranní oltář zasvěcený patronu tkalců sv. Severinovi. Oltář zdobí sochy sv. Václava a sv. Ludmily. Obraz sv. Severina je dílem pražského malíře Molitora mladšího. Menší obraz sv. Pavla a sv. Tekly darovala pro tento oltář Magdalena Hofmannová. Téhož roku uzavřel děkan Kopsch smlouvu s pražským hodinářem Sebastianem Landespergerem na sestrojení věžních hodin, které by odbíjely čtvrti i celé hodiny.

Druhý postranní oltář z r. 1757 byl zasvěcen sv. Antonínu Paduánskému. Oltářní obraz je dílem pražského malíře Felixe Antona Schefflera. Obraz doplňují dvě sochy českých patronů sv. Víta a sv. Zikmunda.

Tomuto oltáři daroval děkan Kopsch nádherný obraz zobrazující P. Marii a sv. Annu s Jezulátkem na klíně. P. Maria drží v pravé ruce jablko. V pozadí otevřená krajina, v levé části obrazu je hrad, na jeho úpatí stylové německé městečko. V horní části obrazu je malý polokruh, ve kterém je zobrazen Bůh Otec a pod ním v podobě holubice Duch svatý. Ústředním bodem obrazu je symbolické jablko, které drží P. Maria. Malíř chtěl znázornit scénu pádu prvního člověka do hříchu, jakož i spásu lidstva. Forma a obsah obrazu naznačují, že jde o dílo německého mistra. Na rubu obrazu bylo poznamenáno, že tento obraz byl namalován v r. 1507 známým norimberským malířem Albrechtem Dürerem a Křížovému kostelu věnován děkanem Kopschem v r. 1757. Děkan Kopsch ho pravděpodobně koupil v Drážďanech jako originál za vysokou cenu. Technika obrazu však neodpovídá Dürerovu stylu. To dokazuje zejména postava P. Marie, kde se projevuje vliv italské školy.

Koncem 19. století byla zaslána fotografie obrazu vynikajícím uměleckým historikům, dále Ústřední komisi pro umění a historické památky ve Vídni, vedení Německého národního muzea v Norimberku, Královské galerii v Drážďanech a Mnichově. První odborný posudek vyzněl, že malba je nesprávně připisována Albrechtu Dürerovi. Nakonec byl originál obrazu poslán k posouzení norimberskému muzeu. Výrok norimberského muzea zněl, že jde o silnou individualitu poloviny 16. století. Přes všechno úsilí se však nepodařilo blíže určit tohoto umělce.

Výsledkem studia bylo prohlášení, že obraz pochází z hornoněmecké školy (1540—1550) pod italským vlivem. Tehdejší znalec umění prof. A. Hauser z Mnichova o obrazu napsal: „Předložený obraz Madony s dítětem a sv. Annou, malovaný na dubovém dřevě, omylem připisovaný Albrechtu Dürerovi, je dílem kolínského malíře, který studoval v Itálii. Italský vliv se projevuje hlavně na postavách, zatímco krajinná část připomíná holandský styl.“ Po bližším studiu obrazu bylo zjištěno, že musí pocházet z blízkého okruhu Bartoloměje Behama či Behaima, Dürerova žáka, který se narodil v r. 1496 v Norimberku a který díky podpoře bavorského Viléma IV. získal malířské vzdělání v Bologni a Římě, kde také za svého druhého pobytu v r. 1540 zemřel. Jeho první díla jsou pod Dürerovým vlivem. Převládá domněnka, že tento obraz v Křížovém kostele by mohl být dílem B. Behaima.

Roku 1759 zřídil děkan Kopsch ve světlé místnosti nad sakristií první veřejnou knihovnu v Liberci. V šesti velkých dubových skříních s intarziemi a latinskými nápisy bylo uloženo 1163 svazků z oboru teologie (648 svazků), z dějin a zeměpisu (339), z práva (110), filozofie (40), medicíny (12), fyziky a matematiky (7). Svazky pocházejí ze 16. a 17. století, hlavně však z 18. století. Mezi knihami byly i dvě inkunábule:

misál míšeňského biskupa z r. 1494 a breviář z r. 1492. Po roce 1864 z knihovny zmizely.

Roku 1760 byly pořízeny poslední dva boční oltáře zasvěcené sv. Vavřinci a sv. Josefu. Oba oltáře jsou dílem kosmonoského sochaře Josefa Jelínka. Na oltáři sv. Vavřince byly umístěny sochy dalších zemských patronů: sv. Vojtěcha a sv. Prokopa, které se však nedochovaly. Oltářní obraz sv. Vavřince byl dílem pražského malíře Franze Petra Molitora. Obraz se nedochoval. Od r. 1869 je na oltáři méně hodnotný obraz sv. Aloise od Josefa Scheiwla. Menší obraz sv. Rodiny ve zlatém rámu na tomto oltáři daroval Franz Buresch z Drážďan. Oltářní obraz sv. Josefa maloval Felix Anton Scheffler.

Na jaře 1761 dal Kopsch vyzdobit chrám a knihovnu freskami pražského malíře Jana Václava Spitzera.

V první chrámové kopuli jsou zachyceny na fresce dějiny Nalezení sv. Kříže. Freska zachycuje rok 326, kdy dala císařovna Helena kopat na Kalvárii, aby byl nalezen Kristův kříž. Byly nalezeny všechny tři kalvárské kříže.

V druhé kopuli je zachycena scéna Povýšení sv. Kříže. Císař Heraklius nese v slavnostním průvodu sv. Kříž, který získal r. 629 od perského krále Chosroa. Před císařem stojí jeruzalémský patriarcha Zachariáš.

Klenbu presbytáře vyzdobil Spitzer freskou kříže ve svatozáří a holdu andělského sboru.

V srpnu 1761 byly fresky dokončeny. Celý výjev nalezení, povýšení a oslavení sv. Kříže je pojat jasně a velkoryse, ale jeho účinek byl zeslaben pozdějším přemalováním. Malba totiž byla renovována r. 1864 Antonem Köhlerem z Liberce a naposled čišťena v letech 1891—92. Nástěnné malby jsou 17,3 m dlouhé a 13,22 m široké. Na velké západní kartuši je místo ozdoby ciferník, který byl spolu s hodinami na věži zhotoven pražským hodinářem Sebastianem Landespergerem r. 1756. Nad ciferníkem je latinský nápis tohoto znění: *Ut felix in morte foret bona quaelibet hora, struxit id Antonius Kopsch opus aere suo.* (Kéž by ke spáse byla šťastná kterákoliv hodina smrti. Tyto hodiny pořídil na svůj náklad Antonín Kopsch.)

V knihovně vytvořil Spitzer na klenbě fresku alegorie Náboženství a Vědy.

Hlavní oltář byl postaven na místě starého v r. 1760. Nad jeho mensou je nástavba zdobená točenými sloupy a poseta bohatě zdobenými relikviáři. Oltář zdobí dvě velmi zdařilé sochy Mojžíše a Arona v životní velikosti. V r. 1761 byl doplněn velkým obrazem na stěně, který nesou andělé a který znázorňuje sv. Helenu s nalezeným křížem. Maloval jej František Xaver Palko (Balco) z Prahy. Skvěle vyřezávaný rám s boha-

tými ornamenty zhotovil Jan Hájek z Mnichova Hradiště, jenž je též tvůrcem hlavního oltáře. Nad svatostánkem je plastika pelikána jako symbol Vykupitele. Na nejvyšším místě oltáře je ve skleněné skříni z cedrového dřeva vyřezávaná soška Bolestné Matky Boží, která zdobila i původní oltář. Rozměry sošky: výše 65 cm, šíře 44 cm. Je mistrovským dílem své doby (r. 1506), jen meč a svatozář jsou pozdějšího data — velmi dobře vypracovaná a nese raně gotický charakter. Umělecká hodnota krásně polychromované sošky spočívá v celkovém ztvárnění postavy P. Marie, zvláště ve výrazu její tváře. Tvář Bohorodičky v jemných liniích nese stopy přímo živého žalu. Tělo jejího syna s nakloněnou hlavou prozrazuje všechny rysy přestálého utrpení a smrti.

Kazatelna je umístěna na jižní straně triumfálního oblouku a je dílem řezbářského mistra Antonína Hájka. Roku 1762 dal Kopsch vyzdobit kazatelnu emblémem božského Rozséváče, symboly čtyř evangelistů a soškou Mojžíše s dvěma deskami Desatera.

Varhany zhotovil v r. 1757 stavitel varhan Domitius ze Žitavy v hrádecké továrně na objednávku hraběte Filipa Gallase. Původní varhany, sestavené ze zbytků a částí varhan děkanského chrámu, byly převezeny do kostelíka v obci Janův Důl poblíž Liberce. Nové varhany byly vestavěny do výklenku mezi oběma věžemi. Roku 1763 dal Kopsch ozdobit varhany a kůr sochami andělů. Pod varhanním kůrem jsou dnes umístěny sochy sv. Valentina a sv. Peregrina, které pocházejí z r. 1819.

Nynější varhany, dar soukromníka Adalberta Würfela, byly zhotoveny firmou bratří Riegrových v Krnově a 29. října 1892 posvěceny. Dvoudílné pouzdro v barokovém slohu má bohatou zlacenou výzdobu.

Dvě rokokové zpovědnice pocházejí z r. 1757. Pozlacené figurky v jejich průčelí představují sv. Petra, Davida, Maří Magdalenu a anděla.

Chrámová okna pocházejí patrně z dílny Karla Melzera ze Skalice u České Lípy.

Chrám sv. Kříže byl 22. srpna 1756 prozatímně benedikován děkanem Kopschem. Slavnostní konsekraci vykonal pražský světící biskup Jan Ondřej Kaiser po úplném dokončení interiéru dne 6. září 1761.

Hrobka pod lodí je dnes nepřístupná. Přístup k ní vede po 11 schodech a do roku 1787 jí bylo použito dvanáctkrát. Od té doby se do ní nepochovává. Opravena byla r. 1863. Skládá se ze dvou oddělení: v jednom odpočívá tělo hejtmana panství Karla Christiana Platze z Ehrentalu, který zemřel 5. srpna 1722 ve Frýdlantě. Tělesné pozůstatky leží v bohatě malované rakvi. V druhém oddělení, které je spojeno úzkou chodbou s Platzovým oddělením, leží několik libereckých duchovních: P. Adalbert Franz Preisler (zemřel 1757 na mor), kaplan Josef Hartisch, děkan Anton Kopsch (zemřel 1775) a matka děkana Filipa Paula, Josefa Paulová (zemřela 1787), dále zde leží tři důstojníci a lékař, kteří zemřeli

v polním lazaretě v letech 1757—1758. Posledním pohřbeným je děkan Filip Paul. Na základě dvorního dekretu z 12. srpna 1788 musely být z nařízení císaře Josefa II. všechny kostelní hrobky uzavřeny. Hrobku kryje kamenná deska s nápisem a datem 1763.

V roce 1760 byla na třech stranách kolem kostela postavena křížová cesta. Od hřbitova byla oddělena zdí. Původní obrazy byly malovány na dřevě. Při úpravě okolí kostela v r. 1854—55 byla opravena též křížová cesta, dřevěné obrazy byly nahrazeny na plechu malovanými obrazy podle návrhu slavného chrastavského rodáka Führicha. Protože se v průběhu doby značně poškodily, dal je arciděkan Anton Hofman v r. 1887 sejmout a nahradit měděnými obrazy, které dodala firma Zambach und Müller ve Vídni do 14 kaplí postavených z pískovce. Dne 28. září 1888 byla nynější křížová cesta posvěcena. V r. 1982 obrazy takřka zbavené barvy a místy poškozené uvedl do původního stavu Petr Hartig z Liberce.

Pozdně baroková kaple Božího hrobu byla vystavěna r. 1722 jako kopie Božího hrobu ve Zhořelci. Původně stála na západní straně hřbitova u arciděkanského kostela. V r. 1865 byla přenesena do zahrady Křížového kostela. Věnovací tabulka udává letopočet 1772 a zakladatele Andrease Josefa Wondraka, obchodníka a soukeníka.

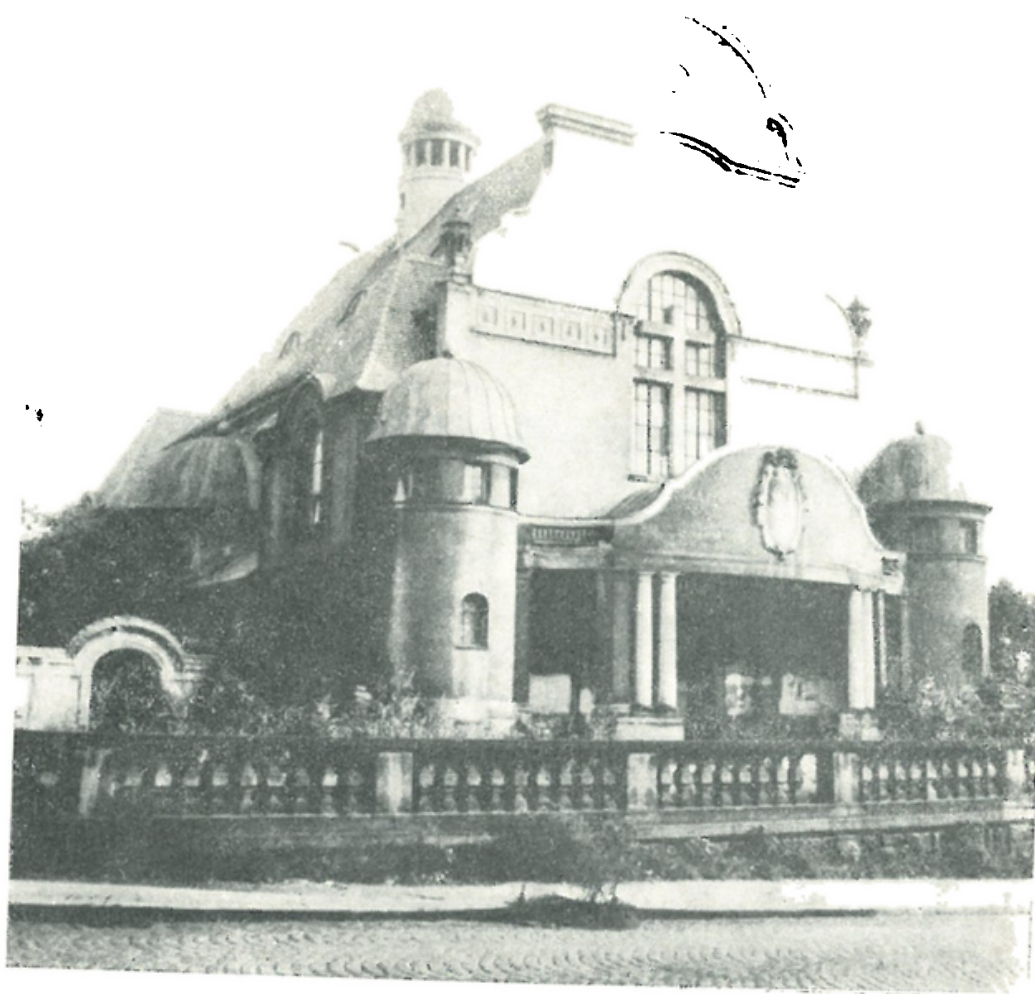
Mariánský sloup pochází z r. 1719 a ke Křížovému kostelu byl přenesen z komunikačních důvodů z dnešního Sokolovského náměstí r. 1876. Byl prý postaven jako dík za záchranu před morem r. 1680. Socha je nejstarším stavitelským dílem ve městě. Stojí na třech stupních, vytváří osmihrannou, výklenky pročleněnou stavbu, v jejíchž čtyřech rozích jsou piliře nesoucí sochy sv. Jana Nepomuckého, sv. Floriána, sv. Šebestiána a sv. Rocha. Nad zeměkoulí s mraky se vznáší P. Maria s gloriolou dvanácti hvězd, prosící a hledící k nebesům. Sochy pocházejí z dílny slavného Matyáše Brauna.

V roce 1863—64 byla provedena generální oprava vnitřku i vnějšku chrámu, který místo šindele dostal břidlicovou krytinu.

Kříž, který stojí za sakristií, stojí na místě bývalého misijního kříže. Na jižní vnější straně chrámové zdi je pamětní deska s německým nápisem. V překladu: Občanu a obchodníku Hubertu Tillemu, prvnímu zakladateli liberecké reálky, narozenému 9. března 1744 v Mimoni, zesnulému 8. října 1804 v Liberci v den 25. výročí otevření tohoto ústavu věnuje vděčné občanstvo Liberce.

S velkým nákladem a obětmi pořizované zvony padly za obětí válečným účelům v první i druhé světové válce.

V současné době probíhá generální oprava Křížového kostela.

KLÁŠTERNÍ KOSTEL SV. MAŘÍ MAGDALENY — KAPUCÍNSKÝ

KLÁŠTERNÍ KOSTEL SV. MAŘÍ MAGDALENY — KAPUCÍNSKÝ

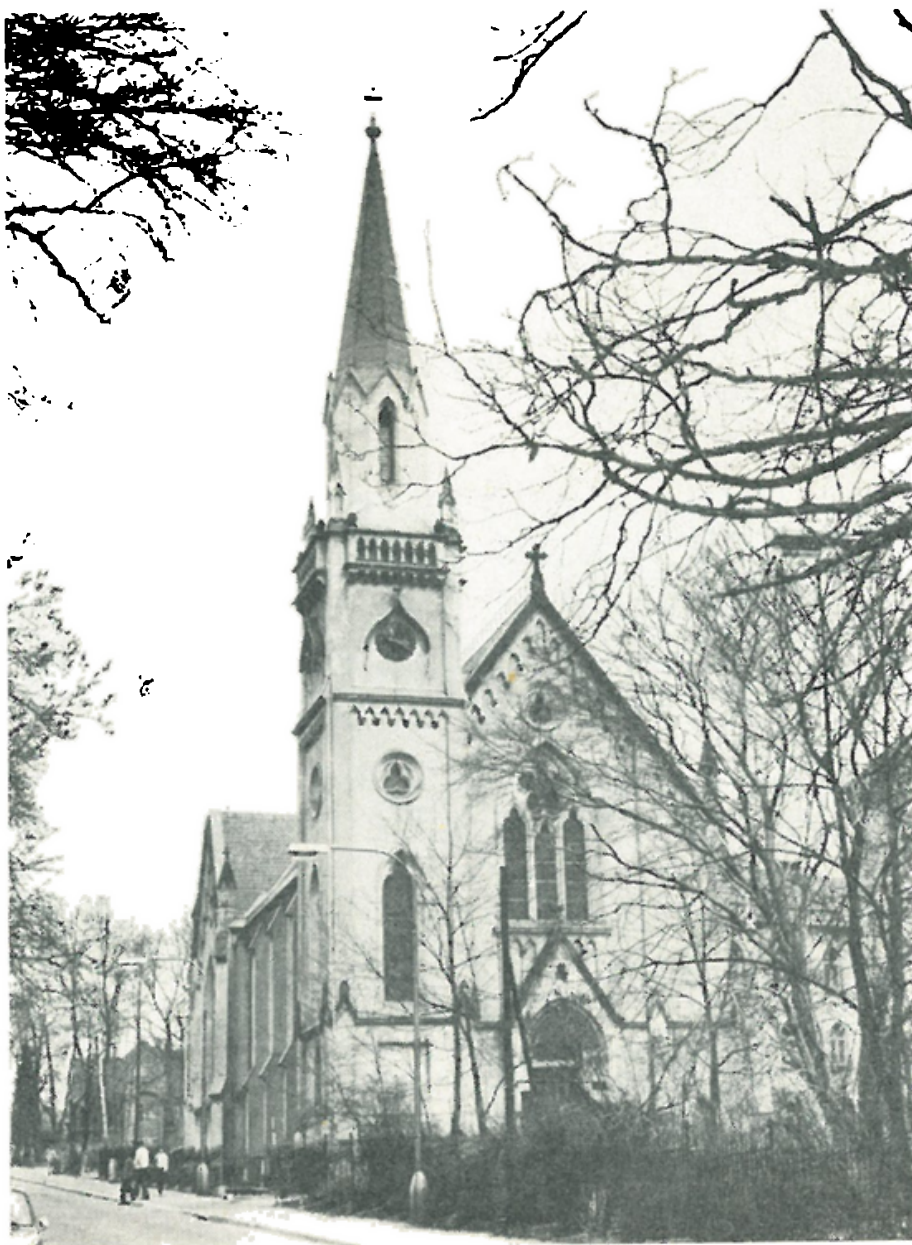
Na cestě z Františkova do Liberce pod Keilovým vrchem stávala kaplička Zvěstování P. Marie, kterou dal r. 1735 postavit Gerhard Rieger. Na jejím místě a na přilehlém pozemku stojí dnes klášterní kostel řádu kapucínů zasvěcený sv. Marii Magdalské (Maří Magdaleně).

S rychlou výstavbou a zástavbou města Liberce vyvstala i zvýšená potřeba nových kostelů. Roku 1908 bylo mezi církevními úřady a městskou radou v Liberci rozhodnuto o stavbě nového kostela v nově vzniklé čtvrti, jehož správu by převzal kapucínský řád z tyrolské provincie. Protože rok 1908 byl v Rakousku-Uhersku jubilejním rokem šedesátileté vlády císaře Františka Josefa I. (1848—1908), dostal kostel jako mnohé jiné novostavby té doby název: Kaiser-Franz-Josef-Jubiläumskirche in Reichenberg.

Poloha pozemků pro kostel nebyla nijak příznivá. Dalším problémem bylo, že kostel musel zapadnout do celkového rámce zástavby Keilova vrchu. Projektanti stavby, architekti Max Kühn a Heinrich Fanta však všechny těžkosti terénu i stavby zvládli vynikajícím způsobem a nově zbudovaný kostel harmonicky zapadl do celé čtvrti. Stavební práce byly zadány Alfredu Hübnerovi. Hloubení základů bylo velmi náročné, ale pak šly práce rychle kupředu, takže v r. 1910 byla hrubá stavba dokončena. Následující rok byly prováděny vnitřní omítky, budovány terasy, pořízeno vnitřní vybavení. Dne 11. června 1911 byl kostel vysvěcen novým litoměřickým biskupem dr. Josefem Grossem. V témže roce byl postaven i klášter pro kapucíny.

Kostel je ve stylu pozdního baroka (proto má jen malou věž), sálový, klenutý, s třemi páry postranních kaplí, členěných toskánskými sloupy a s půlkruhovým zakončeným presbytářem. Vnitřek dává vyniknout hlavnímu oltáři zhotovenému v Mnichově. Kostel je 44 m dlouhý (hala 5 m, loď 28 m, presbytář 11 m). Hlavní loď je sloupy rozdělena na osm kaplí. V suterénu je umístěn sklep na palivo k ústřednímu topení. Exteriér je bohatě členěn terasou s velkými schody a balustrádou. I když kostel působí dojmem bohatosti, přece z něho dýše duch kapucínského řádu.

Kostel toho času neslouží bohoslužebným účelům a je pronajat k. p. Kniha.

KLÁŠTERNÍ CHRÁM BOŽSKÉHO SRDCE PÁNĚ — VORŠILSKÝ

KLÁŠTERNÍ CHRÁM BOŽSKÉHO SRDCE PÁNĚ — VORŠILSKÝ

Chrám Božského Srdce Páně byl postaven v sousedství učitelského a vzdělávacího ústavu voršilek (dnešní polikliniky) v letech 1894—96 libereckým stavitelem Adolfem Bürgrem podle vlastních plánů v raně gotickém slohu. Posvěcen byl 14. srpna 1897. Je dvoulodní. Hlavní loď 39 m dlouhá a 13 m široká má valenou síťovou klenbu. Žebra klenby dělí plochu do pěti polí, která jsou při lomených obloucích přerušována velkými barevnými okny, z nichž dvě prostřední zobrazují sv. Voršilu a sv. Andělu. Na dvou kamenných sloupech spočívá kůr, který pojme 40 zpěváků a který byl spojen s učitelským ústavem voršilek. Nad kůrem je velké malované okno zobrazující patronku hudby sv. Cecílii. Dvě malovaná okna v apsidě představují sv. Augustina a sv. Karla Boro-mejského.

Ozdobou chrámového interiéru je hlavní oltář se sochou Božského Srdce Ježíšova. Oltář, kazatelna a malby na oknech jsou dílem Uměleckého ústavu Mayer v Mnichově. Lavice zhotovil liberecký truhlář Czastka (t. č. jsou v lodi Křížového kostela). Postranní loď je oddělena železnou mříží až ke stropu od uzavřeného chóru pro řádové sestry.

Vnější vzhled kostela je jednoduchý, souměrný. Po straně situovaná věž je 44 m vysoká, dole čtyřhranná, nahoře přechází do osmihranu. Čtyři fiály v rozích balustrády a tři železné věžní stříšky doplňují hezký vzhled kostela, který pojme 320 osob. K hlavnímu vchodu vede 12 schodů.

Kostel je toho času v bohoslužebném užívání pravoslavné církve, která doplnila inventář podle potřeb ortodoxní liturgie.

FILIÁLNÍ KOSTEL SV. VOJTĚCHA V LIBERCI XX – OSTAŠOVĚ

FILIÁLNÍ KOSTEL SV. VOJTĚCHA V LIBERCÍ - OSTAŠOVĚ

Až do r. 1787 byl Ostašov přiřazen k Chrastavě, po tomto roce připadl k Liberci.

Roku 1771 byla v horní části vsi postavena dřevěná kaple, kterou ke cti sv. Vojtěcha posvětil liberecký děkan Anton Ignaz Kopsch. Během šedesáti let však kaple zcela zchátrala. A tak r. 1832 bylo přikročeno ke zděné stavbě. Stavba kostela, na niž přispěl hrabě Kristián Kryštof Clam-Gallas, byla provedena pod vedením vrchnostenského stavitele Effenbergera polírem Josefem Böhmerem a tesařem Josefem Wohlmannem (oba místní). Nad dveře rozšířeného kamenného kostela byly zazděny dvě koule pocházející ze sedmileté války, kdy u Ostašova došlo ke krvavému střetnutí rakouského a pruského vojska (r. 1757). O svátku sv. Vojtěcha 23. dubna 1833 byl kostel posvěcen libereckým děkanem Franzem Wolfem. V r. 1870 byl kostel renovován. Další opravy byly prováděny v r. 1887, kdy byla přistavěna sakristie.

Oltářní prostor je půlkruhový, strop plochý, varhanní empora vestavěna. Na západní straně je průčelí členěno pilastry, dveře pravoúhlé, okna půlkruhová. Nad průčelím osmihranná věžička. Oltář novogotický z poloviny 19. století, kvalitní, s triptychem sv. Vojtěcha, sv. Josefa a sv. Antonína z r. 1887. Téhož roku postavil v kostele nové třídílné varhany žitavský varhanář Anton Schuster.

V roce 1982 byl kostel uvnitř i zevně renovován.

FILIÁLNÍ KOSTEL NAVŠTÍVENÍ P. MARIE V LIBERCÍ XV – ST. HARCOVĚ

FILIÁLNÍ KOSTEL NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE V LIBERCÍ - STARÉM HARCOVĚ

O stavbu harcovského kostela Navštívení Panny Marie se nejvíce zasloužil liberecký kaplan a katecheta harcovské školy Anton Henke. S pomocí místního učitele Antona Neumanna se podařilo sehnat peníze, stavební materiál i pracovníky a sám dne 7. června 1858 položil základní kámen ke stavbě svatyně. Ale už 1. srpna téhož roku došlo ke značným škodám na staveništi, které způsobila povodeň po dlouhotrvajících deštích. Další postup prací brzdily válečné události (r. 1859), stavba šla jen pomalu kupředu. Dne 25. listopadu 1860 liberecký vikář Franz Moysel kostel posvětil.

Plány kostela vypracoval harcovský rodák a jablonecký stavitel Josef Schwarzbach, jenž prováděl i hlavní stavební práce. Kostel stojí na pravém břehu Harcovského potoka, je orientován k východu, jednolodní se čtvercovým presbytářem o něco užším než chrámová loď. Na západní straně je věž, na jejíž přední stěně nad chrámovým vchodem je umístěna socha P. Marie od domácího mistra Josefa Gahlera. Loď má plochý strop se štukovým rámem. Varhanní empóra spočívá na štíhlých jónských železných sloupech.

Hlavní oltář sem byl přenesen ze zrušené špitální kaple v Liberci. Obraz Navštívení P. Marie namaloval v Liberci narozený akademický malíř Eduard Appelt. Současně byly instalovány postranní oltáře sv. Jana Nepomuckého a sv. Anny s oltářními obrazy umělecky bezvýznamnými. Pozoruhodný obraz „Narození Páně“ z r. 1861 je darem továrníka Johanna Liebiega a maloval jej liberecký malíř prof. Rudolf Müller. Obrazy Navštívení P. Marie a Narození Páně jsou t. č. v depozitáři arciděkanského úřadu v Liberci.

Původní varhany stavěl r. 1862 Karl Fröhlich ze Závídova. Poprvé na ně hrál liberecký varhaník Anton Proksch, bratr slepého Josefa, učitele Bedřicha Smetany. Nynější varhany pocházejí z r. 1890 z dílny bratří Riegrů v Krnově.

Kostel toho času neslouží bohoslužebným účelům. Správa liberecké nemocnice si v něm zřídila svůj archiv.

FILIÁLNÍ KOSTEL SV. JANA NEPOMUCKÉHO V LIBERCI IX -
JANOVĚ DOLE

FILIÁLNÍ KOSTEL SV. JANA NEPOMUCKÉHO V LIBERCI - JANOVĚ DOLE

Filiální kostel sv. Jana Nepomuckého v Liberci-Janově Dole byl vybudován r. 1716 z popudu inspektora panství Christiána Karla Platze z Ehrentalu. Ještě téhož roku byl benedikován frýdlantským děkanem Gottfriedem Franzem Griegerem. Stavitel není znám, ale patřil patrně do okruhu italských mistrů. Kostel je barokový, jednolodní, opačně orientovaný, členěný lizénami o 2 osách, se zaobleným presbytářem a ozdobným průčelím. Nad průčelím štít s pilastry, tympanonem a kruhovitým oknem. Postranní zdi jsou členěny pásy. Okna mají úsečové oblouky. Plochý strop je zdoben pravidelnou štukovou výzdobou. Žlábkové pilastry spočívají na vysokém soklu. Sakristie na jižní straně je klenuta křížově. Přístavba je novějšího data. Dveře kostela mají kamenné ostění a barokní kování. Vížka je cibulovitá. Výzdoba odpovídá pojetí raného baroka, ale obnovami byla poškozena. Malby provedli Wenzel Porsch, Rieger a Heidrich z Liberce, štukatérské práce Richard Haubitz z Liberce, pseudobarokový oltář navrhl a postavil Heinrich August z Dlouhého Mostu. Oltářní obraz představuje sv. Jana Nepomuckého jako poutníka modlíícího se ve svatováclavské kapli ve Staré Boleslavi. Maloval jej podle návrhu profesora vídeňské Akademie, známého malíře Josefa Führicha, rodáka z Chrastavy, jeho zeť August Wörndle r. 1873. Obraz darovala Marie Pavlína Liebiegová.

Dřevěná kruchta je zdobena na poprsní sedmi na plátně malovanými obrazy ze života sv. Jana Nepomuckého z druhé poloviny 18. století: zpověď a zachování zpovědního tajemství, Jan před králem a ve vězení, Janovo kázání a mučení a mučednická smrt ve Vltavě.

V roce 1874 daroval hoteliér Anton Möller z Rumunska, rodák z Janova Dolu, obci věžní hodiny, které byly umístěny na kostele.

Okolo kostela založen v r. 1757 hřbitov, v r. 1835 byl přeložen.

Filiální kostel patřící k farnosti Liberec-město neslouží toho času bohoslužebným účelům, je pronajmut libereckému Stavokombinátu.

FILIÁLNÍ KOSTEL SV. VINCENCE Z PAULY V LIBERCI – NA PERŠTÝNĚ

FILIÁLNÍ KOSTEL SV. VINCENCE Z PAULY V LIBERCI - NA PERŠTÝNĚ

Kostel stojící U jánského kamene (též na Svatojánském vrchu) byl vybudován v letech 1884—87 na náklady baronesy Marie Pavlíný Liebiegové. Základní kámen byl položen dne 31. srpna 1884. Byl postaven podle plánů vídeňských architektů Richarda Jordana a Josefa Schmalzhofera ve stylu románském libereckým stavitelem Ferdinandem Scholzem. Dne 2. srpna 1887 byla osazena makovice a dne 8. září 1888 byl kostel vysvěcen litoměřickým biskupem dr. Johannem Schöbelem. Kostel je dlouhý 38 m, široký 15,5 m. Kromě střední lodi 6,75 m široké a 8,75 m vysoké jsou zde dvě postranní lodi o výšce 6,25 m a šířce 2,75 m. Obě strany hlavního portálu zdobí 20 m vysoká zvonice. Kostel kráší kupole o průměru 6,75 m a výšce od země ke kříži 27,9 m. Je stavěn z červených cihel, podstavce, ostění jsou z pískovce z Pirny a je celý podsklepen.

Hlavní oltář v románském slohu z r. 1893 byl vytvořen v dílně vídeňského dvorního kameníka Hausera, od něhož rovněž z téhož roku pocházela kamenná kazatelna a postranní oltář sv. Jana. Oltáře ani kazatelna se dodneška nezachovaly. August Wörndle, zeť Josefa Führi-cha, byl autorem oltářního obrazu „Sv. Vincenc uprostřed dětí“ podle návrhu drážďanského umělce Karla Kryštofa Vogela z Vogelsteinu. Jako protějšek tohoto obrazu byl namalován obraz „Sv. Anna s mladistvou Marií“ malířem Antonem Sturmerem z Rychnova u Jablonce nad Nisou na přání Johanna Liebiega podle návrhu düsesldorfského malíře prof. Karla Müllera. Obrazy se rovněž nedochovaly. V r. 1905 vyzdobil akad. malíř Franz Zimmermann z Vídně pole v kupoli lodě podle Führichových návrhů (Narození Páně, Klanění mudrců, Vzkříšení a Nanebevzetí Páně, Seslání Ducha sv.). Freskovou výzdobu z dějin Starého Zákona pak dokončil r. 1910 liberecký malíř Wilhelm Keil.

Náklady na stavbu kostela činily 100 000 zlatých. Chrám byl klášterní; patřil lazaristům, jejichž zakladatelem byl patron chrámu sv. Vincenc z Pauly, stejně jako Společnosti Dcer křesťanské lásky, které nedaleko od kostela měly sirotčinec.

Roku 1973 litoměřický biskup dr. Štěpán Trochta odprodal kostel adventistům s. d. v Československu. Poté byl vnitřek zcela přestavěn na způsob konferenční haly.

FARNÍ CHRÁM SV. JANA KŘTITELE V LIBERCI VI – ROCHLICI

FARNÍ CHRÁM SV. JANA KŘTITELE V LIBERCI - ROCHLICI

Rochlice patří k nejstaršímu osídlení horního údolí Nisy. Jako obec i farnost se objevuje již v polovině 14. století. Písemně je doložena r. 1352 v seznamu papežského desátku pod jménem „Rochlicz“ (v letech 1352, 1369, 1384 a 1399 platily Rochlice 2 kr. papežského desátku). Roku 1363 je obec uváděna pod českým jménem Rokytnice.

Nejstarší kostel stával na bývalé „Königsstrasse“ (silnice Boleslav — Zhořelec) na pozemku, který se ještě donedávna nazýval mikulášským hřbitovem. Kostel byl totiž zasvěcen sv. Mikuláši. V r. 1384 je uváděn rochlický kostel mezi 33 kostely žitavského děkanátu. Na jeho památku byl zde postaven r. 1699 sloup. Není bez zajímavosti, že v rochlickém kostele konávali bohoslužby kněží českých jmen (Mikuláš, Václav, Hašek, Dušek), což je důkazem českého osídlení obce Rokytnice.

V místech dnešního chrámu vystavěl počátkem 17. století pán z Redernů dřevěný kostelík. V letech 1600—1624 nalézáme zmínky o luteránských duchovních, kteří při něm působili. V r. 1652 se kostel stává farním chrámem katolickým zasvěceným sv. Janu Křtiteli. K rochlické farnosti byly tehdy přidruženy kostely v Rýnovicích a Vratislavicích. Prvním katolickým farářem se stal Matheus Oellerus. Za jeho nástupce Onuphria Hepnera byl r. 1657 dřevěný kostel z velké části zbořen a přestavěn na kamenný. Stará dřevěná věž postavená r. 1609 však zůstala zachována až do r. 1680, kdy po zničení vichřicí byla nahrazena novou a tato po požáru r. 1800 znovu postavena v nynější podobě.

Úsilím faráře Chrysostoma Kretschmera byla r. 1708 zvýšena kostelní loď, byl zbudován nový presbytář a sanktusní věžička, takže kostel dostal dnešní vzhled. Stavební práce zajišťovali Christján Hitschmann a Georg Hübner, stavitelé z Ruprechtic. Když r. 1709 byl vnitřek chrámu zkrášlen novým hlavním oltářem a novou kazatelnou, byl 20. října téhož roku benedikován frýdlantským děkanem Františkem Griegrem. Rochlický kostel je prostá barokní stavba orientovaná na východ, věž je na západní straně, oltářní prostor je půlkruhovitý. Loď je široká, stropy ploché, sedlová střecha má průběžný hřeben. Nad oltářním prostorem je věžička. Okna jsou uzavřena segmentovými oblouky. Věž stojí ve středu západní strany, má sešikmené přístavky ležící v jedné straně, severní přístavek byl márnicí a jižní sloužil za vstup na chór. Věž má čtvercový půdorys, poschodí jsou nestejně vysoká. Nad poschodím je nepravidelný osmistěn se čtyřmi půlkruhovými okny. Střechu tvoří helmice s dvojitou lucernou. Hlavní portál na západní straně s půl-

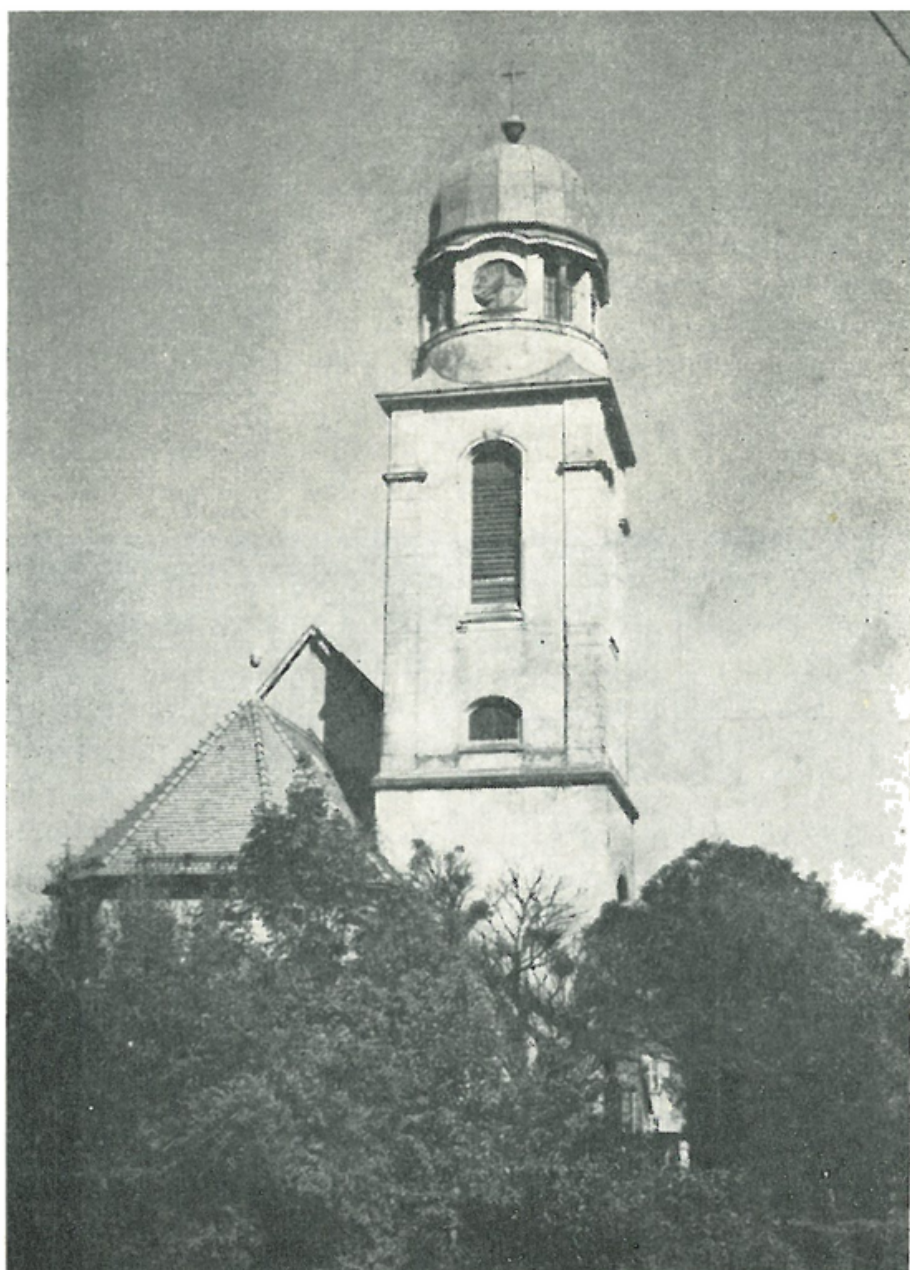
kruhovým obloukem, kamennou zárubní v omítce nese datum 1692 (chybně 1600). Oltární prostor je rozdělen příčným pruhem na dvě pole, z nichž západní je klenuto plackou, východní úhlopříčnými pásy. Všechny pásy spočívají na pilastrech s hlavicemi a patkou. Triumfální oblouk je klenut do půlkruhu s dvojitými pilastry. Směrem k lodi je pravoúhle zarámován. Loď má plochý strop oživený štukovým rámem, v němž je velký ovál a kruhové plochy na východ a západ. Strop a zdi jsou světle natřeny.

Hlavní oltář z r. 1709 stojí na místě starého oltáře z r. 1691. Jeho tvůrce není znám. Oltární obraz z r. 1708 představující křest Ježíšův není označen. Pro vánoční dobu namaloval r. 1829 liberecký malíř Jakob Ginzel obraz „Narození Páně“, který o vánocích nahrazuje obraz Jana Křtitele. Po stranách oltární architektury jsou sochy sv. Jana Evangelisty a sv. Filipa Neri. Nad svatostánkem je pozoruhodná skupina Kalvárie v expresivním baroku, ve slohu sochaře J. Pacáka, kolem r. 1730. Výzdoba oltáře pochází z r. 1750 a 1841. Tvůrce soch sv. Petra a Pavla a sv. Barbory není znám. Dnešní kazatelna pochází z r. 1888. Původní křtitelnice z r. 1709 se nezachovala. Nynější má kamennou nohu zdobenou vinnými úponky, je polychromovaná, na dvou kamenných stupních, víko je zdobeno sousoším křtu Páně. Cínová mísa bez nápisu je z 18. století. Pseudorenesanční varhany pocházejí z r. 1887. Roku 1899 daroval rolník Antonín Ullrich z Rochlice č. 7 kostelu nové věžní hodiny zhotovené libereckým hodinářem Leubnerem. Velký kříž v triumfálním oblouku pochází z 18. století. Socha P. Marie pod triumfálním obloukem sem byla přenesena v šedesátých letech našeho století z libereckého kostela „U obrázku“. Mramorová socha Krista pod emporou stála původně na jedné z opuštěných hrobek přilehlého zrušeného hřbitova.

Appeltova kaple byla postavena r. 1746 neznámým stavitelem. Je přistavěna k jižní předsíni a odtud také přístupna. Její půdorys je skoro čtvercový, klenutý do pásů. Původní malby překryty. Oltární architektura je zaměřena k obrazu, který se nezachoval. Figurální výzdoba má personifikovat dobré skutky. Na pilastrech se vznášejí andělé, nahoře na vlnách cherubín s atributy rozdělení almužen. Severní stěna je zdobena průměrnou nástěnnou malbou sv. Mikoláše Toletánského. Na východní straně velký kříž z 18. století. Lavice jsou dubové, čelné stěny s třídičnými intarsiemi pocházejí z doby stavby kostela. Mřížované dveře jsou ručně kované z doby stavby kaple. Původní nápis na zdi překryt. Hrobka je přístupna z kaple. Užívalo se jí do r. 1756.

Sakristie na severní straně má klenutí křížové. Na stěnách devět obrazů smrti pochází z doby okolo 1767. Jsou to kartuše ze dřeva vyřezávané, uprostřed obraz, pod ním průpověď: O moci a síle smrti.

V r. 1971 byl kostel vymalován a upraven podle liturgických předpisů II. vatikánského koncilu. V r. 1975 byly restaurovány a pozlaceny sochy v presbytáři a v chrámové lodi.

FILIÁLNÍ KOSTEL SV. BONIFÁCE V LIBERCI VIII – DOL. HANYCHOVĚ

FILIÁLNÍ KOSTEL SV. BONIFÁCE V LIBERCI - DOLNÍM HANYCHOVĚ

Chrámový stavební spolek, který byl založen v hanychovské obci 26. února 1896, odkoupil v r. 1907 od Marie Gahlerové z Dolního Hanychova čp. 12 parcelu ve výměře 970 sáhů k zamýšlené stavbě kostela. V r. 1910 zpracoval plány kostela městský stavitel Möller z Varnsdorfu. Dne 9. října 1914 byla stavba zadána staviteli Stefanu Arnoldovi z Dolního Hanychova jako nouzová. Dne 24. května 1915 byl položen základní kámen. Válečné období stavbu znatelně zdržovalo, takže k vysvěcení nového kostela litoměřickým biskupem dr. Josefem Grossem došlo až 14. září 1919. Náklady na stavbu, které byly spláceny až do r. 1930, si vyžádaly částky 191802,64 Kčs.

Pseudorománský kostel s postranní věží vysokou 33,8 m je obdélníkového tvaru, jednolodní, polygonálně uzavřený, s kazetovým stropem. Zastavěná plocha činí 404 m². Vnitřní zařízení je soudobé. Hlavní oltář s velkou sochou sv. Bonifáce je zdařilým dílem.

Filiální kostel patří do farnosti rochlické.

**FARNÍ CHRÁM SV. ANTONÍNA PADUÁNSKÉHO V LIBERCI XIV -
RUPRECHTICÍCH**

FARNÍ CHRÁM SV. ANTONÍNA PADUÁNSKÉHO V LIBERCI - RUPRECHTICÍCH

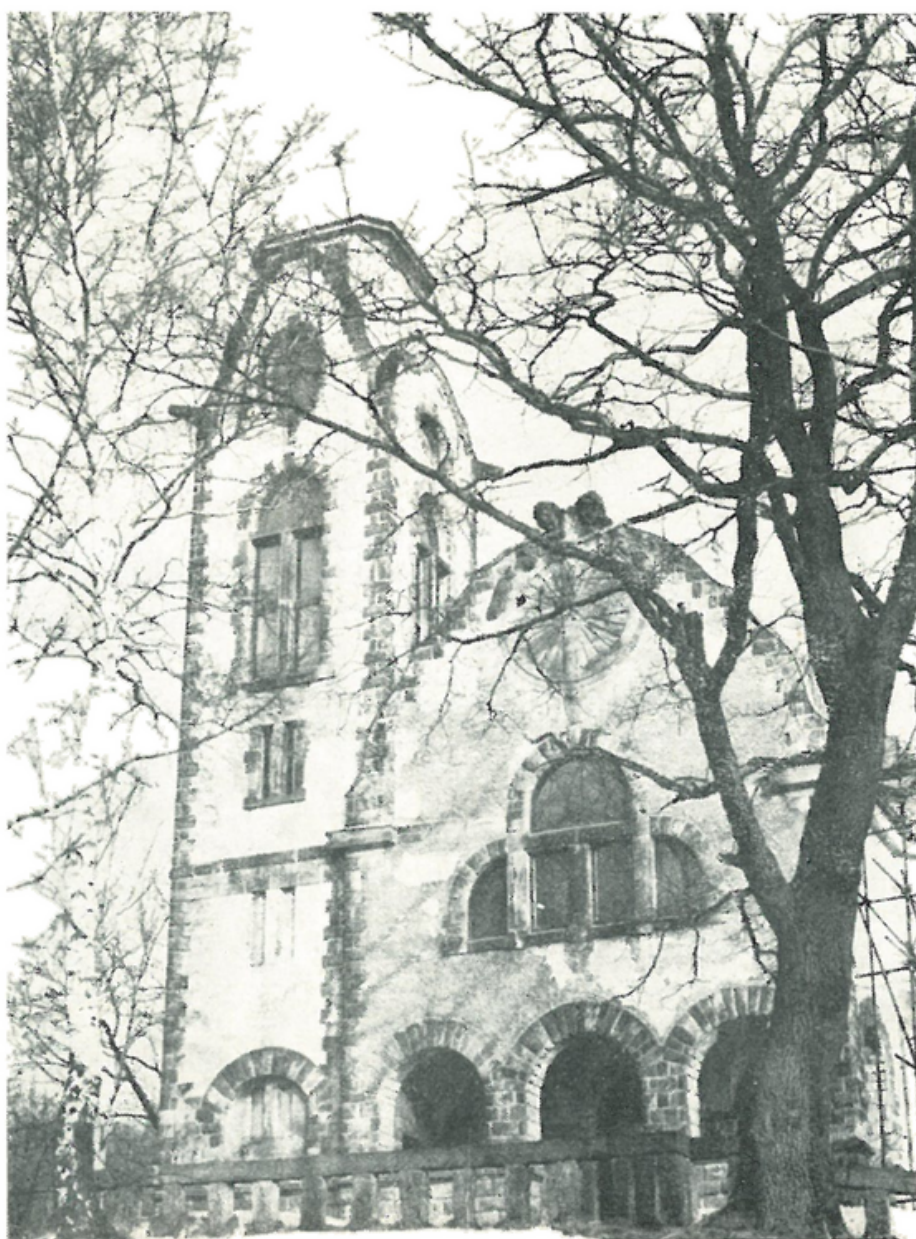
V r. 1870 byl utvořen Výbor pro stavbu kostela v Ruprechticích, které patřily k nejlidnatějším obcím Liberecka, ale postrádaly vlastní kostel. Dne 20. června 1909 byl položen základní kámen ke stavbě kostela, který měl nést název „Jubilejní kostel císaře Františka Josefa“ a jehož stavba měla být dotována z dobrovolných sbírek věřících. Posvěcení základního kamene vykonal světící biskup pražský dr. Václav Frind, který téhož dne vysvětil nad Kateřinským údolím kostel zvaný U obrázku. Stavební plány navrhli architekti prof. Max Kühn a prof. Heinrich Fanta, stavební práce řídil stavitel Bürger.

Dne 18. září 1910 byl nově postavený kostel vysvěcen litoměřickým biskupem dr. Josefem Grossem. Velkým příznivcem myšlenky postavit kostel v Ruprechticích byl továrník Josef Salomon z Kateřinek, který nad ním rovněž převzal patronát. Ruprechtice a Kateřinky byly vyňaty z liberecké farnosti. Vytvořily samostatnou farnost s farním chrámem zasvěceným sv. Antonínu Paduánskému.

Chrám o rozloze 68,4 aru je pseudogotický, jednolodní s opěráky a hrotitými okny, s polygonálně uzavřeným presbytářem, s příčnou lodí, u níž je hranolovitá věž vysoká 47 m. Stavba je hladká, zdobená okenními sokly a pilíři ze žuly a z pískovce. Chrám je uvnitř valeně sklenutý a zdobený v oknech i na stěnách figurálními malbami evangelistů a světců. Se soudobou farou je spojen krytou chodbou. Hlavní průčelí kostela je obráceno k Ještědu. Kostel pojme 850 lidí.

V současné době tento farní chrám neslouží bohoslužebným účelům. Je pronajat Okresnímu archivu v Liberci jako depozitář.

V r. 1983 byl finančním nákladem odboru kultury Okresního národního výboru nově zastřešen měděnou krytinou.

FILIÁLNÍ KOSTEL MATKY BOŽÍ U OBRÁZKU V LIBERCI XIV -
RUPRECHTICÍCH

FILIÁLNÍ KOSTEL MATKY BOŽÍ U OBRÁZKU V LIBERCI - RUPRECHTICÍCH

Ruprechtice byly založeny v 15. století v bohatě lesnatém prostředí. K získání zemědělské půdy káceli místní obyvatelé vesměs dřevorubci okolní lesy. Při tvrdé práci se prý rádi osvěžovali ve studánce, u níž byl na stromě zavěšen mariánský obraz malovaný na plechu. Vodě připisovali dokonce léčivé účinky. Když v r. 1806 těžce onemocněl rychtář Georg Weber z Ruprechtic, jemuž pozemek studánky patřil, slíbil, že postaví poblíž studánky velký kříž, uzdraví-li se. Skutečně se uzdravil a v r. 1807 tam postavil kříž ve formě kalvárie a s postavami P. Marie a sv. Jana. Zašlý obraz dal nahradit novým, který namaloval benediktinský mnich Herden z Broumova. Nesmírný věhlas si získal ruprechtický pramen o deset let později: roku 1817 se u něj při pouti uzdravil slepý chlapec z Raspenavy. Každou neděli sem pak přicházely zástupy lidí, zvláště tehdy, když se — jednou do roka — raspenavský chlapec vracel k místu svého uzdravení.

Poutníků přibývalo a o Ruprechtice se začala zajímat i litoměřická konsistoř. Liberecký děkan Fr. Wolf informoval zneklidněnou biskupskou konsistoř 7. února 1840, že se poutníci o nedělích řádně zúčastňují bohoslužeb v děkanském kostele, přijímají svátosti a teprve po splnění svých povinností odcházejí v malých skupinách za ruprechtickou obec na místo, kde stojí kalvárie. Konsistoř však v odpovědi nabádala liberecké kněze, aby vhodným poučováním přispěli k omezení návštěvnosti a ke skoncování s pověstmi o zázračné ruprechtické studánce.

Roku 1883 dal zhotovit majitel pozemku Georg Weber poblíž studánky kamennou křížovou cestu, která byla lemována kaštanovou alejí. U obrázku byly zasazeny lípy, které měly poskytnout poutníkům osvěžující stín. Ruprechtická obec finančně zbohatla z přílivu poutníků, stala se dostaveníčkem potulných zpěváků a divadelníků. Ani řemeslníci a živnostníci nepřišli zkrátka.

Roku 1862 byl kříž i obě sochy renovovány libereckým malířem Adolfem Burianem. Když r. 1891 zemřel poslední mužský potomek Webrova rodu, převzala pozemek Antonie Webrová, provdaná Wildnerová, do své péče, aby toto poutní místo zachránila od zkázy a zániku.

Protože Ruprechtice ani Kateřinky kostel neměly, není divu, že myšlenka na postavení kostela poblíž studánky stále hojně navštěvované nakonec zvítězila. Dne 4. prosince 1892 byl ustanoven stavební výbor, jehož duší byla pravnučka Georga Webra Antonie Wildnerová. Třináct roků obcházela ruprechtické a kateřinské domy a sbírala peníze na nový

kostel. První dar věnovala 90letá Jana Millerová, která bydlela ve čtvrti U obrázku. V závěti dokonce odkázala svůj pozemek na stavbu kostela. Když dary v r. 1905 dosáhly částky 35 000 K, mohlo se přikročit k vy-psání návrhové soutěže. Město Liberec doporučilo návrh dvou profesorů na c. k. státní průmyslové škole, architektů Kühna a Fanty z Prahy. Stavba byla svěřena staviteli Adolfu Hübnerovi. Dne 26. března 1906 bylo se stavbou začato a 30. prosince 1907 byla hotová stavba předána stavebnímu výboru, když už před tím za deštivé neděle 27. července 1907 byla vysvěcena pražským světícím biskupem dr. Frindem. Bylo rovněž stanoveno, že oficiální název kostela bude znít: Římsko-katolický jubilejní kostel U obrázku (Römisch-katolische Jubiläums Bildkirche). Tato novodobá secesní rotundová stavba se stala dominantou a ozdobou celého kraje. Ze všech stran je dosud viditelná a skýtá pohled daleko široko.

Z bohatého vnitřního chrámového zařízení se dnes zachovala pouze vzácná plastika P. Marie, která zdobí loď farního chrámu v Liberci-Rochlici.

Chrám toho času neslouží bohoslužebným účelům. Je postupně renovován. V r. 1977 byl pronajat ing. arch. St. Švecovi jako umělecký ateliér.

FARNÍ CHRÁM SV. KATEŘINY V LIBERCI XXVI – STRÁŽI NAD NISOU

FARNÍ CHRÁM SV. KATEŘINY V LIBERCI - STRÁŽI NAD NISOU

Původní kostel ve Stráži nad Nisou byl postaven paní Kateřinou z Redernů v r. 1599. V chrámové lodi bylo ještě počátkem 20. století vidět na stěně část redernovského znaku (vozové kolo). Kostel zasvěcený zakladatelčině patronce sloužil původně protestantským bohoslužbám.

V r. 1727 dal hrabě Filip Josef Gallas chatrný kostel zbořit a zbudovat kostel nový, větší. Dne 3. července 1727 byl k němu položen základní kámen a již v r. 1728 byla celá stavba dokončena. Kostel je orientován k východu, jednolodní, s půlkruhovým kněžištěm. Věž je na západní straně a má čtvercový půdorys. Vnější chrámový je oživen pilastry a pásy na zdi. Okna jsou položena vysoko a mají segmentové ukončení. Věž přechází ve výši zvonice do tvaru osmihranu, je kryta členitou helmicí s lucernou. Nad kněžištěm je sanktusová věžička.

Uvnitř působí kostel příznivým dojmem. V chóru jsou pilastry užší, v lodi širší. Triumfální oblouk je široký, je klenut v půlkruhu a spočívá na sdružených pilastrech. Na oblouku je letopočet dokončení stavby chrámové — 1728. Původně jej zdobily znaky Filipa Josefa hraběte Gallase na severní straně a na jižní straně Anny Marie Gallasové, rozené Colona-Fels. Varhanní empora na západní straně spočívá na zděných pilířích. Její zábradlí je oblamované a nesené štíhlými balustry. Po stranách jsou obvyklé empory k sezení. Jejich přední stěna je plná a představuje v šestnácti polích výjevy malované na plátně ze života Kristova a P. Marie (od Zvěstování až po Zmrtvýchvstání).

Hlavní oltář sv. Kateřiny alexandrijské nahradil r. 1708 bývalý oltář, který byl přemístěn do zámecké kaple v Liberci. Architektura oltáře se otevírá točenými, volně stojícími sloupy směrem k lodi. Obepínající římsa je nad oltářním prostorem prohnuta směrem dolů. Před sloupy stojí na konzolách pozlacené sochy sv. Barbory (sever) a sv. Markéty (jih). Oltářní obraz představuje stětí sv. Kateřiny. Je to dobře provedená práce od neznámého autora. V depozitáři je obraz Narození Páně, který ve vánočním období nahrazuje obraz sv. Kateřiny.

Kazatelna je zbytkem zařízení starého kostela. Byla vyrobena v r. 1686 truhlářem Georgem Posseltem a vyzdobena Kristiánem Kaulferschem z Liberce. Ve výplni pěti stran kazatelny jsou znázornění evangelisté se svými atributy a sv. Pavel. Kazatelna i hlavní oltář jsou malovány zeleně a hnědočerveně.

Varhany pocházejí z dílny Heinricha Schiffnera z Prahy. Poprvé zazněly o poutní slavnosti sv. Kateřiny 27. listopadu 1904. Na vnitřní

straně bočního severního vchodu je starý zdobený zámek asi z r. 1700. Na kostelních lavicích je několik rodinných měděných štítků ze začátku 19. století. Vkusné mříže u hlavního vchodu byly pořízeny r. 1980.

V r. 1863 byly instalovány věžní hodiny, dílo Jana Pokorného ze Sobotky. Hřbitov kolem kostela byl zrušen r. 1878, když byl založen dnešní hřbitov. Na jižní straně kostela stojí památník padlých vojáků z prusko-rakouské války r. 1866. V předsínce vchodu na kůr je epitaf známého továrníka Georga Bergera.

Kostel v Liberci-Stráži nad Nisou patří k nejkrásnějším ve zdejší oblasti. Stojí na malém návrší a je proto nápadný svou věží ze všech stran. Až do r. 1902 byl filiálním kostelem patřícím k liberecké farnosti. Zřizovací listiny samostatné farnosti nesou datum 1. dubna 1901. O její zřízení se zasloužil patron kostela továrník Karl Zimmermann.

Presbytář kostela byl v r. 1972 upraven podle směrnic II. vatikánského sněmu. V r. 1981 byl kostel vymalován libereckým varhaníkem a malířem Jaroslavem Patočkou.

FARNÍ CHRÁM NEJSVĚTĚJŠÍ TROJICE V LIBERCI XXX -
VRATISLAVICÍCH

FARNÍ CHRÁM NEJSVĚTĚJŠÍ TROJICE V LIBERCI - VRATISLAVICÍCH NAD NISOU

Obec Vratislavice ležela po obou březích řeky Nisy, která dělila panství liberecké a českodubské (levý břeh). Roku 1412 prodal rytíř Petr Tysta z Albrechtic své platy, které měl ve vsích Vesec, Doubí a Vratislavice českodubskému klášteru. Vesnice byla ve středověku uváděna českým názvem, poprvé roku 1360. V letech 1363—1764 byl vratislavický kostel filiálním chrámem rochlickým. Do Vratislavic pronikali od 16. století němečtí osadníci a obec se pozvolna poněmčovala. Německý název obce je uveden poprvé roku 1527. Roku 1563 byl postaven kostel péčí libereckého zámeckého hejtmána J. Ulrycha z Rosenfeldu. Tomu nasvědčuje skutečnost, že na cínové křtitelnici v dnešním kostele se nalézají odlitek jeho znaku (v levé polovině horizontálně půleného štítu labut, v pravé příčné pole se třemi růžemi) a stuha s iniciálami J. U. V. R. Na hořejší části křtitelnice je vyznačen letopočet ANNo 1563. Křtitelnice byla jistě prvním nářadím kostela a rok 1563 na ní uvedený je jistě shodný s rokem výstavby kostela. Jako tvůrce křtitelnice je na podstavci uveden Paul Weisse.

Z rozhodnutí hraběte Jana Václava Gallase z r. 1700 byl na místě dosavadního kostelíka zbudován kostel nový, kamenný. Se stavbou bylo začato 16. září 1700 a již 6. října 1701 byla barokní stavba dokončena. V pamětní listině uložené v makovici věže je jako den zahájení stavby uvedeno datum 27. července 1700. Stavební práce vedl známý pražský stavitel Mark Antonio Canevalle, který postavil rovněž Křížový kostel v Liberci. V r. 1701 byla přistavěna sakristie. V dalších letech byly provedeny některé opravy, hlavně v letech 1900—1901 firmou Sachers und Söhne z Liberce podle plánů vídeňského architekta Friedricha Ohmanna. Při nich byl portál ozdoben štukaturou symbolizující Nejsvětější Trojici (reliéf oka v trojúhelníku zasazeném do obláček a prsků). Zároveň byla zvýšena věž a opatřena novými hodinami, v noci elektricky osvětlenými. Tehdy dal farář Hynek Heyne zřídit z vlastních prostředků na žulové zdi před kostelem balustrádu, která obohatila nejen hlavní portál, nýbrž celou chrámovou frontu. Balustráda byla v r. 1945 válečnými dozvuky značně poškozena a dosud není opravena.

Kostel je jednolodní s čtvercovým oltářním prostorem. Na jižní straně lodi je předsíň, na západní straně čtvercová věž. Vnější stěny jsou členěny svislými pruhy, v oltářním prostoru pilastry ukončenými mohutnou římsou. Okna leží vysoko a mají segmentové oblouky. Nad oltářním prostorem je sanktusní věžička z r. 1859. Rohové pilastry v oltářním

prostoru nesou klenutí sahající neobvykle hluboko. Ve výklencích vidíme pozlacené sochy sv. Antonína a Františka. Triumfální oblouk je půlkruhový, opatřený nahoře datem stavby a generální opravy: 1701—1902, a s citací žalmu 115: Ne nám, ne nám, Pane, ale jménu svému dej slávu.

Loď chrámová je prostorná, 16,45 m dlouhá a 12 m široká, se šesti okny, klenba zaoblená. Oltářní prostor i strop byly původně zdobeny freskami, jež byly r. 1779 obnoveny. Ve středu presbytáře je znázorněn Mojžíš na hoře Sinaj přejímající desky Desatera. Okolo této fresky jsou v medailoncích čtyři evangelisté se svými atributy. Všechna pole jsou rámována úponky. Výzdobu doplňují dva clam-gallasovské rodové znaky. Autor maleb není znám.

Na stropě lodi je znázorněno velkolepé podání legendy o sv. Augustinu bádajícím o tajemství Nejsvětější Trojice. Na fabionech oboustranně po délce zdi je pět medailónů s obrazy apoštolů. Sv. Petr a Pavel mají své nástěnné malby přímo nad postranními oltáři v průčelí lodi.

Empory z r. 1779 byly v r. 1902 Friedrichem Ohmannem pozměněny a zkráceny. Jsou hladké, na západní straně přistavěno druhé poschodí, které slouží jako kůr s varhanami (dnešní z r. 1911).

Empory na severní a jižní straně byly pro dezolátní stav (napadeny houbou) v r. 1983 odstraněny.

Hlavní oltář navrhl pražský sochař Josef Max, zhotovili jej Wenzel Schumann z Prahy a Ignaz Staffen ze Smržovky r. 1836. Výzdoba je dílem Franze Ginzela z Liberce. Nad mensou je nízká nadstavba, uprostřed s beránkem, po stranách s klasicistními vázami. Nad postranními oltářními vchody sochy zemských patronů sv. Václava a sv. Jana Nepomuckého. Oltářní obraz Nejsvětější Trojice je dílem F. Leubnera z r. 1782. Jižní stěnu presbytáře zdobí olejomalba sv. Aloise od neznámého autora, zasazená do starobylého zlaceného rámu.

Oltáře sv. Anny (sever) a sv. Josefa (jih) jsou architektonicky stejné, bez svérázu. Obraz sv. Anny pochází z 18. století. Sochy sv. Petra a Pavla jsou novějšího data, podobně jako sochy sv. Dominika a Ignáce na oltáři sv. Josefa.

Baroková kazatelna na severní straně triumfálního oblouku pochází z doby postavení kostela. Vytvořil ji Jeremiáš Langer z Osečné. Je osmihranná s představenými sloupky, v polích obrazy evangelistů. Vesměs dobrá práce. Přístřešek je ukončen volutovými pásy stýkajícími se nahoře a nesoucími tabule Desatera.

Křtitelnice stojí na válcovitém kamenném podstavci obnoveném r. 1741. Je to cínová zvoncovitá pánev na vysoké noze. Nápis na okraji ji datují k r. 1563. Krásné barokní dřevěné sousoší (křest Páně) na víku křtitelnice je dílem Jana Hájka z Mnichova Hradiště (1764).

Zvláštní pozornosti se těší překrásný lustr v chrámové lodi z r. 1902 a figurální okna s výjevy narození a křtu Kristova, Božského přítele dětí,

uzdravení slepce, vzkříšení dcery Jairovy, zázračného rybolovu, Matky bolestné a vzkříšení Páně. Na těchto oknech lze studovat dovednost různých firem.

Obraz „Ježíš v Emauzích“ je dílem Jakuba Ginzela z Liberce. Nese datum 1841 stejně jako obraz Zmrtvýchvstání Krista.

Hřbitov kolem kostela byl zrušen r. 1878. Křížová cesta vně chrámu pochází z r. 1779.

Od r. 1764 je vratislavický kostel samostatným farním chrámem.

V r. 1970 byl presbytář kostela upraven podle směrnic II. vatikánského sněmu. V r. 1977 dostal kostel nový střešní plášť z červeného akrylu.

Fara naproti kostelu byla postavena r. 1764 Johannem Josefem Kunzem z Liberce. Je to budova libereckého typu, jejíž původní vzhled byl později opravami pozměněn.

FILIÁLNÍ KOSTEL BOŽSKÉHO SRDCE PÁNĚ V LIBERCI XXXIII –
MACHNÍNĚ

FILIÁLNÍ KOSTEL BOŽSKÉHO SRDCE PÁNĚ V LIBERCI - MACHNÍNĚ

Obec Machnín je poprvé uváděna v archívních pramenech r. 1428 jako bojiště bitvy mezi husity a lužickým vojskem. Od r. 1980 je Machnín součástí Liberce.

Moderní kostel byl postaven podle vzoru pseudogotického kostela v Bedřichově v Jizerských horách stavitelem Josefem Seibtem. Jednoduchý, klenutý, se západní hranolovitou věží a s apsidou. Základní kámen byl položen 2. května 1932 a 4. června 1933 byl kostel posvěcen litoměřickým sídelním kanovníkem dr. Ant. Wagnerem. Prostředky na stavbu byly opatřeny rozsáhlou sbírkou v širokém okolí Machnína. Pozemek na kostel ve výměře 300 m² daroval Spolku pro postavení kostela místní mlynář Wagner a dalších 200 m² odprodal za tehdejších 2650 Kčs. Ke stavbě bylo použito cihel z cihelny v Hrádku nad Nisou, tesařské práce provedli Hermann Seibt a Ernst Prokop. Vymalování kostela se ujal místní malíř Adolf Hildebrand. Vzácný obraz P. Marie, malovaný na dřevě, věnoval kapli Heinrich Demuth, rodák frýdlantský. Tři zvony ulité r. 1933 firmou Herdel v Chomutově, které byly zavěšeny na věž 7. května 1933, byly koncem války konfiskovány. Malý zvon, kterým se dnes zvoní, pochází z kaple na Bedřichovce.

Kostel byl naposled vymalován r. 1975 a interiér upraven podle požadavků obnovené liturgie po II. vatikánském koncilu.

Kostel Božského Srdce Páně v Liberci-Machníně patří do farnosti chrastavské.

HLAVNÍ POUŽITÁ LITERATURA

a) společná všem chrámům

- Lug, Viktor:** Reichenberg
Die Heimatkunde des Kreises Reichenberg . . . díl IV
Reichenberg, 1938—1941, str. 55 a násl. (dále RH)
- Lug, Viktor:** Schriften über Reichenberg und den Reichenberger Kreis
Reichenberg, 1942 (uvádí další drobné zprávy o církevních stavbách v Liberci na str. 55 a násl.)
- Kühn, Karl:** Die Kunstdenkmale der Stadt (Reichenberg)
in: Kerl, Karl: Reichenberg, Berlin, 1929, str. 44 a násl.
- Kühn, Karl:** Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale im Bezirke Reichenberg
Brünn, 1934, str. 195 a násl.
- Poche, Emanuel a kol.:** Umělecké památky Čech díl 2
Praha, 1978, str. 236 a násl.
- Procházka, Josef:** Liberecké kostely
Liberec, 1946
- Ressel, Anton:** Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes Stadt und Land, díl II
Reichenberg, 1903—1905, str. 15 a násl.
- Rohn, Johann, Carl:** Chronic . . . Friedland und Reichenberg
Prag, 1763
- Ruda, Vladimír:** Liberecko v letech 1352—1577
Liberec, 1977, Zprávy České besedy č. 15
- Technik, Svatopluk — Ruda, Vladimír:** Liberec minulosti a současnosti
Liberec, 1980
- Wirth, Zdeněk:** Umělecké památky Čech
Praha, 1957, str. 412 a násl.

b) k jednotlivým chrámům

Chrám sv. Antonína Velikého na Sokolovském náměstí

- Hoffmann, Anton:** Die Erzdekanalkirche in Reichenberg
RSN, Reichenberg, 1908, č. 34—39, 1909, č. 1—3, 6—44
- Hoffmann, Anton:** Die Gräfte der Reichenberger Erzdekanalkirche
Reichenberg, 1881

Chrám sv. Kříže na Malém náměstí

- Das Madonnenbild in der Kreuzkirche
RZ, Reichenberg, 6. V. 1895, str. 2

- Das St. Anna-Bild in der hl. Kreuzkirche
RWBt, Reichenberg, 6. I. 1855, str. 2
- Die Muttergottes-Statue in der Kreuzkirche
RZ, Reichenberg, 23. VII. 1892, več. vyd. str. 1

Dušková, Eva: Kopschova knihovna v kostele sv. Kříže v Liberci
Liberec, 1966, rukopis v Okr. archívu Liberec

Hoffmann, Anton: Die Kreuzkirche in Reichenberg
RSN, Reichenberg, 1908, č. 4—32

Kubínová, Ilona: Renesanční obraz Matky Anny v kostele sv. Kříže v Liberci
Olomouc, 1975, rukopis v Okr. archívu Liberec

Müller, Rudolf: Die Glasmalereien in der Kreuzkirche
DV, Reichenberg, 24. VII. 1892, str. 2—3

Müller, Rudolf: Ein altes Schnitzwerk in der Kreuzkirche zu Reichenberg
DV, Reichenberg, 17. VII. 1892, str. 3

Müller, Rudolf: Neue Urteile über das vormalig „Albrecht Dürer“ zugeschriebene
Gemälde in der Reichenberger heiligen Kreuzkirche
DV, Reichenberg, 30. IX. 1894

Müller, Rudolf: Zur Frage über das sog. Dürerbild in der Kreuzkirche
RA, Reichenberg, 4. VII. 1860

Proksch, R. L.: Die neue Orgel in der Kreuzkirche
DV, Reichenberg, 13. XI. 1892, str. 1—2

Klástersní kostel sv. Maří Magdaleny — kapucínský v Jungmannově ulici

- 25 Jahre Kapuzinerkirche in Reichenberg
RZ, Reichenberg, 31. V. 1936, str. 3
- Kaiser Franz Josef Jubileumskirche in Reichenberg
RSN, Reichenberg, 1909, č. 32, str. 8

Klástersní kostel Božského Srdce Páně — voršilský v Beuerově ulici

- Die Herz-Jesu-Kapelle beim Convent der Ursulinen
RZ, Reichenberg, 17. VIII. 1897, str. 3

Filiální kostel Navštívení Panny Marie v Liberci XV — Starém Harcově

Hoffmann, Anton: Harzdorfer Kirche
RSN, Reichenberg, 1908, č. 3

Lilie, Rudolf: Altharzdorf
RH, str. 477 a násl.

Filiální kostel sv. Jana Nepomuckého v Liberci IX - Janově Dole

Kirchhof, Adolf: Johannesthal
RH, str. 385 a násl.

Farní kostel sv. Jana Křtitele v Liberci VI - Rochlici

Ressel, Anton: Von der Kirche in Röchlitz
RK, Reichenberg, 1929, č. 17, str. 196 a násl.

Schneider, Karl: Röchlitz
RH, str. 441 a násl.

Filiální kostel sv. Bonifáce v Liberci VIII - Dolním Hanychově

Posselt, Gustav: Niederhanichen
RH, str. 420 a násl.

Farní chrám sv. Antonína Paduánského v Liberci XIV - Ruprechticích

Jahn, Josef: 25 Jahre Pfarrkirche in Ruppertsdorf
RZ, Reichenberg, 18. IX. 1935, věč. vyd. str. 5

— Kaiser Franz Josef Jubiläums-Pfarrkirche in Ruppertsdorf
RSN, Reichenberg, 1909, č. 24, str. 4

Möller, Ernst: Ruppertsdorf
RH, str. 493 a násl.

Filiální kostel Matky Boží U obrázku v Liberci XIV - Ruprechticích

— Die Kapelle beim Bilde in Ruppertsdorf
RZ, Reichenberg, 20. VI. 1909, str. 5 a násl.

Möller, Ernst: Ruppertsdorf
RH, str. 493 a násl.

Nevrlý, Miloslav: Kniha o Jizerských horách
Ústí n. L., 1982

Thomas, Ferdinand: Das Ruppertsdorfer Gnadenbild
RZ, Reichenberg, 22. IV. 1900, str. 17

— Wallfahrtskirche beim Bilde in Ruppertsdorf
RSN, Reichenberg, 1909, č. 25

Farní chrám Nejsvětější Trojice v Liberci XXX - Vratislavicích

— Die Maffersdorfer Kirche
DV, Reichenberg, 21. IV. 1889, str. 1

Seznam použitých zkratk:

DV	Deutsche Volkszeitung Reichenberg
RA	Reichenberger Anzeiger Reichenberg
RH	Reichenberger Heimatkunde 1938—1941, díl IV
RK	Reichenberger Kirchenblatt Reichenberg
RSN	Reichenberger Seelsorge-Nachrichten Reichenberg
RWBt	Reichenberger Wochenblatt Reichenberg
RZ	Reichenberger Zeitung Reichenberg

O B S A H

	strana
Krátká historie liberecké farnosti	3
Arciděkanský chrám sv. Antonína Velikého . . .	6
Chrám sv. Kříže	15
Klášterní kostel sv. Maří Magdaleny - kapucínský	22
Klášterní chrám Božského Srdce Páně - voršilský . . .	24
Filiální kostel sv. Vojtěcha v Liberci XX - Ostašově	26
Filiální kostel Navštívení P. Marie v Liberci XV - Starém Harcově . .	28
Filiální kostel sv. Jana Nepomuckého v Liberci IX - Janově Dole	30
Filiální kostel sv. Vincence z Pauly v Liberci - Na Perštýně	32
Farní chrám sv. Jana Křtitele v Liberci VI - Rochlici	34
Filiální kostel sv. Bonifáce v Liberci VIII - Dolním Hanychově	37
Farní chrám sv. Antonína Paduánského v Liberci XIV - Ruprechticích . . .	39
Filiální kostel Matky Boží U obrázku v Liberci XIV - Ruprechticích . . .	41
Farní chrám sv. Kateřiny v Liberci XXVI - Stráži nad Nisou	44
Farní chrám Nejsvětější Trojice v Liberci XXX - Vratislavicích	47
Filiální kostel Božského Srdce Páně v Liberci XXXIII - Machníně . . .	51
Hlavní použitá literatura	52
Seznam použitých zkratk	54

MDT 726.5: 908.437.1-17 Liberec

Tuto publikaci vydal arciděkanství v Liberci ke stému výročí přestavby chrámu sv. Antonína Velikého v Liberci (1882—1982). Autorem publikace je P. Josef Dobiáš, vikář liberecký. Recenzovali: PhDr. Jos. V. Scheybal a prom. historik Vladimír Ruda. Redakcí a jazykovou úpravou publikace byl pověřen prof. Jaroslav Tomsa. Tisk byl povolen odborem kultury SČKNV v Ústí nad Labem č. 3/4 - 83 - 143. Počet výtisků 4500. Vytiskla Severografia, národní podnik, závod 1, Liberec. Cena Kčs 5,—.